

Andrzej J. Moras

Historia neokantyzmu

Historia neokantyzmu

NR 2965

Andrzej J. Noras

Historia neokantyzmu

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2012

Redaktor serii: Filozofia
Andrzej Kiepas

Recenzent
Mirosław Żelazny

Redaktor Małgorzata Pogłódek
Projektant okładki Paulina Dubiel
Redaktor techniczny Barbara Arenhövel
Korektor Luiza Przełożny
Skład i łamanie Edward Wilk

Copyright © 2012 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2081-6 (wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-502-5 (wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
[e-mail:wydawus@us.edu.pl](mailto:wydawus@us.edu.pl)

Wydanie I. Ark. druk. 45,0. Ark. wyd. 60,0.
Papier offset. kl. III, 90 g Cena 78 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

[Kup książkę](#)

Spis treści

Wstęp	9
-----------------	---

Gzłość pierwsza

Geneza

1. Charakterystyka neokantyzmu	19
1.1. Wprowadzenie	19
1.2. Co to jest neokantyzm?	21
1.3. Podziały w ramach neokantyzmu	28
1.4. Ramy czasowe neokantyzmu	37
2. Przeciwnicy Hegla	39
2.1. Artur Schopenhauer	47
2.2. Jacob Friedrich Fries	51
2.3. Johann Friedrich Herbart	59
2.4. Friedrich Eduard Beneke	65
2.5. Bernard Bolzano	69
3. Sytuacja filozofii niemieckiej w połowie dziewiętnastego wieku	75
3.1. Friedrich Adolf Trendelenburg	76
3.2. Spekulatywny teizm	84
3.3. Rudolph Hermann Lotze	93
3.4. Johann Eduard Erdmann	103
4. Spory o rozumienie filozofii	109
4.1. Spór o materializm	110
4.2. Debata Trendelenburg — Fischer	124
4.2.1. Przebieg debaty	133
4.2.1.1. Trendelenburg — <i>Über eine Lücke</i>	141

4.2.1.2. Fischer — <i>Immanuel Kant</i>	145
4.2.1.3. Trendelenburg — <i>Kuno Fischer und sein Kant</i>	149
4.2.1.4. Fischer — <i>Anti-Trendelenburg</i>	151
4.3. Jürgen Bona Meyer <i>versus</i> Ernst Freiherr von Feuchtersleben	154
5. Zanim powstał neokantyzm	161
5.1. Beneke jako prekursor neokantyzmu	165
5.2. Rudolf Haym a neokantyzm	168
6. Powstanie neokantyzmu	176
6.1. Rok 1855?	181
6.2. Rok 1860?	184
6.3. Rok 1862?	193
6.4. Rok 1865?	200
6.5. Rok 1866?	207
7. Podsumowanie części pierwszej	211

Część druga

Rozwój

8. Perspektywa historyczna	217
9. Wczesny neokantyzm	221
9.1. Kierunek fizjologiczny	222
9.1.1. Hermann von Helmholtz	222
9.1.2. Friedrich Albert Lange	229
9.1.3. Hans Vaihinger	248
9.2. Kierunek metafizyczny	258
9.2.1. Otto Liebmann	260
9.2.2. Johannes Volkelt	271
9.2.3. Friedrich Paulsen	289
9.2.4. Inni reprezentanci neokantyzmu metafizycznego	300
9.2.4.1. Erich Adickes	301
9.2.4.2. Traugott Konstantin Österreich	304
9.2.4.3. Max Wundt	311
9.3. Krytycyzm relatywistyczny	313
9.3.1. Georg Simmel	314
9.3.2. Gustav Radbruch	330
9.4. Kierunek psychologiczny	344
9.4.1. Jakob Friedrich Fries	345
9.4.2. Jürgen Bona Meyer	361

9.4.3. Leonard Nelson	377
9.4.4. Hans Cornelius	392
10. Neokantyzm	399
11. Kierunek realistyczny	405
11.1. Alois Riehl	405
11.2. Oswald Külpe	427
11.3. Richard Höningwald	437
12. Szkoła badeńska	453
12.1. Wilhelm Windelband	462
12.2. Heinrich Rickert	479
12.3. Emil Lask	502
12.4. Bruno Bauch	517
12.5. Inni reprezentanci szkoły	529
12.5.1. Jonas Gohn	529
12.5.2. Hugo Münsterberg	536
12.5.3. Richard Kroner	539
13. Szkoła marburska	543
13.1. Hermann Cohen	547
13.2. Paul Natorp	578
13.3. Ernst Cassirer	596
13.4. Nicolai Hartmann	608
13.5. Inni reprezentanci szkoły	616
14. Podsumowanie	621
Aneks: Chronologia wydarzeń roku 1862	626
Wykaz literatury cytowanej	629
Indeks osobowy	695
Summary	717
Zusammenfassung	719

Wstęp

Jose Ortega y Gasset, wybitny hiszpański filozof, swego czasu związany z neokantowską szkołą marburską, dokonując oceny filozofii dziewiętnastego wieku, stwierdził: „Otóż sześćdziesiąt ostatnich lat XIX wieku było jednym z najmniej sprzyjających dla filozofii okresów. Był to w istocie wiek antyfilozoficzny”¹. Jeśliby założyć, że początek dziewiętnastego wieku wiąże się z dominacją filozofii Hegla, która trwa jeszcze około dziesięć lat po jego śmierci², to okazałoby się, że wiek dziewiętnasty był nie tyle wiekiem antyfilozoficznym, ile wiekiem spekulacji oraz sprzeciwu wobec tejże spekulacji, utożsamianej z systemem filozoficznym Hegla. Teza ta, jak każde uogólnienie, jest też pewnym uproszczeniem wizji dziewiętnastowiecznej filozofii. Problem w tym, że większość trudności, z jakimi styka się badacz dziejów filozofii, wiąże się z określonymi uproszczeniami, nieporozumieniami czy wreszcie przekłamaniami. Nikt nie śmie twierdzić, że owe błędy mają charakter zamierzony, jak czyn Herostratesa. Niemniej jednak skutkują niejednokrotnie upraszczaniem wizji bądź to całej filozofii, bądź to jakiegoś jej wycinka. Tak sprawa ma się również z neokantyzmem, będącym ruchem filozoficznym złożonym do tego stopnia, że złożoność owa stanowi *de facto* jego istotę. Stanowisko Ortegi y Gasseta potwierdza polski przedstawiciel neokantowskiej szkoły marburskiej Władysław Tatarkiewicz, który na początku trzeciego tomu swej *Historii filozofii* pisze: „Otóż trzeba stwierdzić, że w okresie 1830–1860 filozofia w rozkwicie nie była. Przeciwnie, po zawodzie sprawionym w początku stulecia przez systemy metafizyczne zainteresowanie nią

¹ J. Ortega y Gasset: *Po co wracamy do filozofii?*. Tłum. E. Burska i in. Warszawa 1992, s. 143.

² Zob. M. Pascher: *Einführung in den Neukantianismus. Kontext – Grundpositionen – praktische Philosophie*. München 1997, s. 29.

zmałało, uczeni i szeroki ogół w innym kierunku zwrócili umysły. Ale jednak wydała właśnie wtedy wiele talentów i zapoczątkowała wiele fundamentalnych myśli”³. Podobnie kwestię widzi wielu badaczy filozofii dziewiętnastego wieku, wśród nich Alois Riehl (1844–1924), który akcentuje fakt braku szacunku do filozofii ze względu na naukowy charakter rozważań. „Zgodnie — pisze on na początku swego wprowadzenia do filozofii współczesnej — z powszechnie panującym przekonaniem nauki tamtych czasów filozofia się przeżyła”⁴.

Wieloletni przyjaciel Paula Tillicha, urodzony w Goleniowie (niem. Gollnow), Kurt Leese (1887–1965) na początku swej dedykowanej właśnie Tillichowi książki, poświęconej spekulatywnemu teizmowi, pisze: „W nowszych rozprawach dotyczących istoty i znaczenia idealistycznego ruchu umysłowego dba się o to, aby w dominującym centrum stawiać świat myślowy Fichtego, Schellinga i Hegla. Do tego dochodzi Kant jako krytyczny prekursor, realistyczna klasyka Herdera i Goethego, estetyka Schillera, teolog Schleiermacher i ewentualnie jeszcze Hölderlin, który ustanowił braterski i w romantyzmie tak pielęgnowany związek sztuki i religii. Koniec ruchu wyznaczają lata śmierci Hegla, Goethego i Schleiermachera, przypada on więc, powiedzmy, około roku 1830. A co przychodzi potem? Potem przychodzi czas ciemnego obszaru, do którego nikt nie udaje się ze zbytnią nadzieją i radością”⁵. Ten „ciemny obszar” (*das dunkle Gebiet*) dotyczyć ma czasów od śmierci wymienionych myślicieli do początków neokantyzmu. Rzeczywiście, znajomość filozofii dziewiętnastowiecznej nie jest mocną stroną badaczy. Po pierwsze dlatego, że postrzega się ją przez pryzmat filozofii Hegla, a po drugie dlatego, że sami filozofowie próbujący się uwolnić od Hegla bardzo często czynią to nieudolnie. Dodać zatem należy, że opinia Kurta Leeseego wcale nie jest przesadzona. W podobny, bynajmniej nienapawający optymizmem, sposób wypowiada się Herbert Schnädelbach. Wypowiedź Schnädelbacha jest późniejsza, a zatem potwierdza, że wiek dwudziesty nie sprzyjał badaniom nad filozofią wieku dziewiętnastego. „Kto — pisze autor *Filozofii w Niemczech 1831–1933* — próbuje uprzytomnić sobie historię niemieckojęzycznej filozofii w okresie między niemieckim idealizmem i początkami naszej filozoficznej współczesności, wchodzi na teren prawie nieznan. W nauczaniu akademickim czas ten uchodzi za epokę schyłku, a nawet upadku »wiel-

³ W. Tatarkiewicz: *Historia filozofii*. T. 3: *Filozofia XIX wieku i współczesna*. Wyd. 19. Warszawa 2005, s. 18.

⁴ A. Riehl: *Zur Einführung in die Philosophie der Gegenwart*. Acht Vorträge. Leipzig 1903, s. 1.

⁵ K. Leese: *Philosophie und Theologie im Spätidealismus. Forschungen zur Auseinandersetzung von Christentum und idealistischer Philosophie im 19. Jahrhundert*. Berlin 1929, s. 3.

kiej filozofii«, przy czym jej ponowne podźwignięcie się przesuwane bywa zazwyczaj na lata dwudzieste naszego stulecia”⁶.

Stwierdzenie Schnädelbacha jest ważne z tego powodu, że w gruncie rzeczy pokazuje, iż granice czasowe epoki nam nieznanej obejmują niemal dziewięćdziesiąt lat, to znaczy okres od śmierci Hegla do czasu po zakończeniu pierwszej wojny światowej. Prawda dotycząca filozofii tego okresu jest niestety niepomysłna — to czas dotknięty ogromną niewiedzą, co dotyczy nie tylko dziewiętnastego wieku, ale także początków wieku dwudziestego. Brak znajomości neokantyzmu skutkuje bowiem brakiem znajomości filozofii początków wieku dwudziestego. Można wszak stwierdzić, że kluczem do zrozumienia filozofii początkowych trzydziestu lat dwudziestego wieku jest neokantyzm. Kto nie zna neokantyzmu, nie tylko nie zdoła zrozumieć wysiłków intelektualnych późnego Husserla, ale nie zdoła także zrozumieć, na czym polega oryginalność filozoficznych ujęć takich myślicieli jak Martin Heidegger, Nicolai Hartmann czy Heinz Heimsoeth. Kto nie zna neokantyzmu, nie jest w stanie poznać filozofii Karla Jaspersa w całej jej krasie, nie wspominając już o filozofii Ernsta Cassirera. Krótko, kto nie zna neokantyzmu — nie zna filozofii początku wieku dwudziestego.

Zwyczajowe założenie, że filozofia dwudziestego wieku rozpoczyna się w roku 1900, w którym Edmund Husserl opublikował pierwszy tom *Logische Untersuchungen*, nie do końca odpowiada prawdzie, gdyż przyjmuje się je z perspektywy czasów obecnych. Kiedy Husserl wydał swe dzieło, przy niemałej przecież pomocy Wilhelma Diltheya, był nieznanym Privatdozentem, związanym z Uniwersytetem w Halle. I mimo iż Husserl przeniósł się do Getyngi (1901), a później do Fryburga Bryzgowijskiego (1916), a więc stawał się coraz bardziej znany, to przez całe swe życie musiał się zmagać z dominacją neokantyzmu. Już przypadek Husserla pokazuje, że filozofia początku dwudziestego wieku jest tak samo nieznana, jak filozofia drugiej połowy dziewiętnastego wieku.

Z takiej potrzeby zrodziła się idea książki, która ma na celu jedynie przybliżenie Czytelnikowi filozofii neokantyzmu. Aby jednak sprostać temu zadaniu, musi ukazać genezę neokantyzmu, co stanowi zadanie pierwszej części. Geneza jest ważna dlatego, że dzięki jej znajomości staje się zrozumiałych wiele późniejszych kwestii. Jednakże już pierwsza część ukazuje liczne trudności, jakich przysparzało zrozumienie filozofii neokantowskiej; trudności mających swe źródło w wieloznaczności terminu „neokantyzm”, w kłopotach z ustaleniem daty początku neokantyzmu. Czytelnik może odnieść wrażenie, że autor nie wie, o czym mówi, skoro

⁶ H. Schnädelbach: *Filozofia w Niemczech 1831–1933*. Tłum. K. Krzymieniowa. Warszawa 1992, s. 13.

nie może ani ustalić daty początku neokantyzmu, ani też podać jego definicji. Ale paradoks, z jakim mamy tu do czynienia, polega na tym, że oto właśnie pojawia się filozofia, która dominuje w Europie około sześćdziesiąt lat, a mimo to pozostaje niemal nieznana. Wszystkie kłopoty chronologiczne i terminologiczne mają swe źródło w tej właśnie złożoności neokantyzmu. Nie wolno jednak zarazem zapominać, że neokantyzm, będąc filozofią drugiej połowy dziewiętnastego wieku, jest złożony dlatego, że skomplikowana jest sytuacja filozofii i nauki w czasie, kiedy powstawał. Neokantyzm jest z jednej strony rezultatem, z drugiej zaś — stanowi wyzwanie dla badaczy, gdyż bez jego znajomości nie można poznać filozofii pierwszych dziesiętków lat wieku dwudziestego.

Aby przybliżyć tak skomplikowaną filozofię jak neokantyzm, trzeba by napisać więcej niż jedną książkę. Z tego powodu zrodził się pomysł podziału prezentowanej pracy na części, spośród których pierwsza dotyczy genezy neokantyzmu, druga przedstawić ma jego rozwój. W zamierzeniu książka miała mieć również część trzecią, która przedstawiałaby sytuację filozofii w czasie, w którym neokantyzm już się skończył. Ale pomysł na tę ostatnią część odsunięto w czasie. Taka struktura wynika z przekonania, że żadna filozofia nie powstaje w próżni. Zatem również neokantyzm nie zrodził się nagle, lecz stanowi efekt procesu rozwoju filozofii dziewiętnastego wieku. „Filozofia każdej doby — stwierdza polska badaczka neokantyzmu — jest wytworem zagadnień życiowych swego czasu (...) oraz filozofii poprzedniej doby. Każda nowa idea wiąże się z poprzednią i z niej wypływa”⁷. Tylko więc świadomość dokonującej się ewolucji myślenia pozwala zrozumieć dany kierunek filozoficzny⁸. W podobnym duchu wypowiada się profesor Uniwersytetu w Greifswald Willy Moog (1888—1935) w swej książce poświęconej filozofii dwudziestego wieku. Analizując metodę badań historyczno-filozoficznych, podkreśla, że chce przedstawić takie kierunki filozoficzne, które są żywotne. Zaznacza jednocześnie: „Aby jednak je zrozumieć, wymagane jest także niejednokrotnie cofnięcie się do czasów wcześniejszych”⁹. Nie można wszakże popadać w drugą skrajność, twierdząc, że neokantyzm istniał zawsze, ponieważ zawsze byli filozofowie nawiązujący do Kanta. „Czytając autorów — kontynuuje Maria Szyszkowska — omawiających powrót do Kanta, powrót, który miał miejsce w Niemczech w latach 1860—1870, bardzo często odnosi się wraże-

⁷ M. Szyszkowska: *Neokantyzm. Filozofia społeczna wraz z filozofią prawa natury o zmiennej treści*. Warszawa 1970, s. 7.

⁸ W odniesieniu do Kanta o ewolucji tej mówi Harald Høffding; zob. H. Høffding: *Die Kontinuität im philosophischen Entwicklungsgange Kants*. „Archiv für Geschichte der Philosophie” 1894, Bd. 7, s. 173—192.

⁹ W. Moog: *Die deutsche Philosophie des 20. Jahrhunderts in ihren Hauptrichtungen und ihren Grundproblemen*. Stuttgart 1922, s. 7.

nie, że chodzi o n a g ł e ponowne odkrycie Kanta. Takie stanowisko zakłada nieciągłość historyczną i jeśli trzeba by wybrać za wszelką cenę jakąś formułę surową i uproszczoną, lepiej byłoby powiedzieć, że nie było nigdy powrotu do Kanta w sensie, jaki się zwykle przyjmuje. Bowiem od chwili, kiedy filozof ten został poznany przez całe Niemcy, posiadał on z a w s z e zwolenników zajmujących postawę krytyczną i posiada ich w dalszym ciągu¹⁰. Stąd konkluzja, że trudno wskazać początek neokantyzmu, gdyż nieustannie nawiązuje się do Kanta.

Wydaje się zatem, że właściwą w tej sytuacji postawą badacza jest postawa umiarkowana, oparta na założeniu, że punktem zwrotnym w dziejach filozofii dziewiętnastego wieku jest śmierć Hegla, że wprawdzie filozofia heglowska dominuje jeszcze jakiś czas po jego śmierci, a dopiero potem — w rezultacie rozwoju filozofii — wykształca się neokantyzm. Postawa umiarkowana, kierująca się ku zajmowaniu pozycji pośredniej między twierdzeniem, że kantyzm trwał nieustannie, a twierdzeniem, że neokantyzm narodził się nagle, znajduje swe uzasadnienie. W 1852 roku Carl Fortlage (1806—1881) opublikował jedną z ważniejszych historii filozofii pokantowskich; ważniejszych dlatego, że przyniosła ona w tytule pojęcie „genetyczna historia filozofii”. Książka zaczyna się następującym zdaniem, wyrażającym ową postawę pośrednią: „Czasy współczesne są epoką przejścia i połowiczności, nie tylko pod względem politycznym i religijnym, lecz także naukowym”¹¹. Właśnie z owego przejścia i z owej połowiczności narodził się neokantyzm, będący zjawiskiem nowym w stosunku do filozofii poprzednich. Ale jednocześnie z tymże przejściem i akcentowaną przez Fortlagego połowicznością wiąże się ściśle cała złożoność filozofii neokantowskiej. Dlatego też niniejsza rozprawa ma bardzo prosty cel: pokazanie, jak doszło do powstania neokantyzmu, a następnie podjęcie próby jego przedstawienia. Zadanie niewątpliwie jest ambitne, ale wydaje się, że trzeba sięgać daleko, aby w ogóle coś osiągnąć.

Książka, która w zamierzeniu autora ma zawierać wykład historii filozofii, podlega ograniczeniom, jakim musi podlegać każda próba przedstawienia historii filozofii. Czym bowiem jest historia filozofii? Odpowiedź na tak postawione pytanie nie jest i być nie może jednoznaczna. Pisanie historii filozofii przypomina próbę oświetlenia areny minionych zdarzeń za pomocą jednego, punktowego reflektora. Jego punktowy charakter wynika z przyjętej przez autora postawy badawczej (Hartmann mówi w tym kontekście o stanowiskowości), której wpływ trzeba oczywiście minimali-

¹⁰ M. Szyszkowska: *Neokantyzm...*, s. 12.

¹¹ C. Fortlage: *Genetische Geschichte der Philosophie seit Kant*. Leipzig 1852, s. V.

zować, ale której w żaden sposób nie da się uniknąć. Tymczasem arena będzie widoczna dopiero wtedy, kiedy — analogicznie jak na arenie sportowej — zapali się odpowiednią liczbę reflektorów. Ponieważ nie może tego dokonać jeden człowiek, przeto każda historia filozofii jest niedoskonała. I choć nie brak autorów, którzy uważają swoje historie filozofii za doskonałe, reprezentują oni chyba inną postawę, cechującą się często ogromną wiarą w swoje zdolności i jeszcze paroma innymi przymiotami, które nie są dane piszącemu te słowa. Jeśli więc Czytelnik uzna, że niniejsza praca jest mu pomocna jako wprowadzenie do ogromu problematyki poruszanej przez neokantystów, to autor uzna, że spełnił swą funkcję.

Książka, która stawia sobie tak ambitne cele, musi się z konieczności wiązać z pewnymi ograniczeniami dotyczącymi zarówno ujęcia problematyki, jak i jej rozumienia. Po pierwsze, nie jest to publikacja przeznaczona dla szerszego kręgu odbiorców, co wiąże się zawsze z dylematem towarzyszącym tego rodzaju opracowaniom: albo dana rozprawa jest rozprawą naukową, albo popularnonaukową. Przekonanie, że popularyzacja zawsze sprowadza się do uproszczenia, każe się skłaniać ku pierwszej wersji. W tym sensie książka jest przeznaczona dla czytelnika zainteresowanego filozofią dziewiętnastego i dwudziestego wieku, ale będącego jednocześnie takim czytelnikiem, który ma już fundamentalną wiedzę z tego zakresu.

Po drugie, praca ta nie uwzględnia całej literatury pomocniczej, lecz odwołuje się tylko do niektórych opracowań. Tych, których przywołana literatura nie zawiera, nie zawsze zabrakło z tego powodu, że autor nie zgadza się z proponowaną w nich wizją filozofii. Czasem powód jest bardziej prozaiczny. Wystarczy jednak porównać rozprawę z najnowszym opracowaniem neokantyzmu w Polsce, by się przekonać, że zostało ono napisane z zupełnie innej perspektywy niż ta, którą przyjęto w niniejszym opracowaniu¹². Zaznaczyć bowiem należy, że neokantyzm jest tu traktowany raczej jako rezultat pewnego procesu, który rozpoczął się już wtedy, kiedy zaczęto oceniać *Krytykę czystego rozumu* Kanta, niż jako filozofia początku dwudziestego wieku.

Po trzecie, poważnym ograniczeniem jest to, że książka nie uwzględnia wielu innych opracowań z zakresu literatury światowej, chociaż nie zawsze jest tak, że opracowania te nie są znane. Złożoność filozofii pokantowskiej (w najszerszym rozumieniu tego słowa) skutkuje ograniczeniem się do opracowań klasycznych, a nie tych, które uchodzą dziś za najnowsze. Stanowi to z pewnością poważny czynnik ograniczający szcze-

¹² Zob.: T. G a d a c z: *Historia filozofii XX wieku*. Nurty. T. 2: *Neokantyzm — filozofia egzystencji — filozofia dialogu*. Kraków 2009; J. W o l e ń s k i: *O „Historii filozofii” Tadeusza Gadacza*. „Diametros” 2010, nr 23, s. 190–249.

gółowość pracy, choć uwzględnienie wszystkich opracowań doprowadziłoby do tego, że książka rozrosłaby się do niebotycznych rozmiarów. Warto jednak wskazać najważniejsze nowsze opracowania problematyki idealizmu niemieckiego, takie jak książka Fredericka G. Beisera (ur. 1949)¹³ czy też praca Paula W. Franksa (ur. 1964)¹⁴.

Po czwarte, bardzo poważnym brakiem książki — z którego trzeba zdać sobie sprawę już na początku — jest nieuwzględnienie w wystarczającym stopniu wszystkich tak zwanych socjologicznych aspektów neokantyzmu. Z jednej strony jest to zgodne z próbą analizy systematyczno-problemowej, z drugiej zaś — skądinąd słusznie na te aspekty socjologiczne zwrócił uwagę Jan Woleński, który był pierwszym czytelnikiem rękopisu. Najważniejszą kwestią, jaka wysuwa się tu na plan pierwszy, jest reforma szkolnictwa dokonana przez Wilhelma von Humboldta (1767–1835), co wiązało się z założeniem 16 sierpnia 1809 roku Uniwersytetu Berlińskiego (dziś Humboldt Universität). Zagadnieniu nauczania w Niemczech Friedrich Paulsen poświęcił obszerne studium, które ukazało się po raz pierwszy w roku 1885, po raz drugi — w dwóch tomach — w latach 1896–1897, i po raz trzeci w latach 1919–1921, w redakcji Rudolfa Lehmann¹⁵, a w roku 1902 wydał książkę *Niemieckie uniwersytety i studium uniwersyteckie*¹⁶. Krótkie wprowadzenie do problematyki nauczania uniwersyteckiego w Niemczech daje Herbert Schnädelbach¹⁷. Niemieckie uniwersytety miały się, zgodnie z zamysłem Humboldta, kierować ideami wolności akademickiej oraz jedności badań naukowych i dydaktyki. Impuls do rozwoju neokantyzmu stanowiło również oświecenie żydowskie (*Haskala*), które doprowadziło do opuszczenia przez Żydów gett i akcentowania znaczenia edukacji. Teza ta znajduje wyraz w etycznym socjalizmie, który stanowi bardzo istotny element neokantyzmu, chociaż nie jest on przedmiotem opracowania. Z tej perspektywy widać bardzo wyraźnie, że należałoby napisać etykę neokantowską. Teza ta znajduje również potwierdzenie w fakcie, że wśród neokantystów bardzo wielu było myślicieli pochodzenia żydowskiego. Oczywiście, na plan pierwszy wysuwa się tu twórca neokantyzmu marburskiego Hermann Cohen, któ-

¹³ F.G. Beiser: *German idealism. The struggle against subjectivism 1781–1801*. Cambridge 2002.

¹⁴ P.W. Franks: *All or nothing. Systematicity, transcendental arguments, and skepticism in german idealism*. Cambridge, Mass., 2005.

¹⁵ F. Paulsen: *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht*. Leipzig 1885.

¹⁶ F. Paulsen: *Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium*. Berlin 1902.

¹⁷ Zob. H. Schnädelbach: *Filozofia w Niemczech 1831–1933...*, s. 42–59.

rego działalność na rzecz berlińskiej gminy żydowskiej po przejściu na emeryturę była odpowiedzią na rosnący antysemityzm.

Wydaje się, że mimo wszelkich braków książka zasługuje na uwagę. Lista tych, którym chciałbym podziękować, jest bardzo długa, ale na szczególną uwagę zasługują cztery osoby, które chciałbym wymienić z nazwiska. Najpierw Profesor Jan Woleński, który od początku wspierał duchowo to przedsięwzięcie i jako pierwszy czytelnik przysłużył się do znacznego ulepszenia książki. Profesor uświadomił mi, jak wiele zagadnień jeszcze należałoby tu uwzględnić. Następnie Doktor Tomasz Kubalica, który na każdym kroku dzielnie mi kibicował i pomagał w rozwiązywaniu pojawiających się kwestii organizacyjnych. Również Profesor Christian Krijnen z Vrije Universiteit Amsterdam, który przedyskutował ze mną strukturę książki. Wreszcie Profesor Mirosław Żelazny, który jako pierwszy przeczytał ostateczną wersję książki i podzielił się swymi spostrzeżeniami. Wszystkie zaś uchybienia są wyłącznie winą autora.

Indeks osobowy

A

Abicht Johann Heinrich 46
Ach Narziß 429
Adickes Erich 27, 212, 244, 248, 256,
260, 261, 266, 268, 280–282, 295,
300, **301–304**, 311, 431, 447, 629,
657, 658, 666
Adler Max 27
Adorno Theodor Wiesengrund 81,
393, 629
Albertini Francesca 577, 630
Albrecht VI 453
Alechnowicz Iwona 438, 440,
447–449, 451, 630
Altenburg Martin 546, 630
Altenstein Karl Sigmund von 68
Althoff Friedrich 618
Amsterdamski Stefan 337, 647
Andrzejewski Bolesław 281, 596, 598,
603, 604, 630, 637
Apelt Ernst Friedrich 58, 165, 178,
179, 196, 344, 368, 378, 382, 385,
630
Apelt Otto 58
Appelbaum Anna Elisabeth z d. Cassi-
rer 597
Appelbaum Kurt 597
Arnoldt Emil 130, 133, 140, 147, 148,
151, 152, 259, 281, 310, 630

Arystoteles 24, 44, 77, 79–83, 138,
142, 252, 351, 362, 476, 484, 485,
512, 546, 549, 582, 611, 618, 630,
634, 648, 661, 667, 674, 686, 687
Ast (Georg Anton) Friedrich 161, 630
Aster Ernst von 24, 25, 45, 53, 84,
313, 399, 476, 477, 579, 612, 630,
649, 670, 691
Auffarth August 546, 630
Augustyn święty 621, 630
Aul Joachim 618, 649
Avenarius Richard 249, 392,
394–398, 415, 416, 419, 442, 463,
480, 630, 643

B

Baade Walter 344, 379, 631
Baader Franz Xaver von 90
Bachmann Karl Friedrich 181, 182,
631, 679
Bacon Francis 205
Baden Karl Friedrich von 199
Baensch Otto 458
Baertschi Christian 37, 202, 296,
298–300, 303, 304, 307, 308, 311,
631
Bakradze Konstantin Spiridonowicz
35, 119, 631
Bamberger Fritz 94, 95, 631

- Banaszekiewicz Artur 290, 310, 376, 555, 657
 Bandau Emilia zob. Walter Emilia
 Barach-Rappaport Karl Siegmund 271
 Baran Bogdan 217, 224, 440, 512, 609, 641, 647, 652
 Bardili Christoph Gottfried 43, 71
 Barth Paul 530
 Bassermann Friedrich Daniel 147, 184
 Bast Rainer A. 58, 631
 Bauch Bruno 30, 32–34, 36, 37, 162, 175, 204, 206, 212, 218, 241, 256, 261, 271, 307, 312, 330, 399, 404, 405, 413, 417, 437, 440, 454, 457, 458, 462, 464, 473, 478, 479, 497, 509, **517–529**, 534, 535, 537, 551, 586, 600, 623, 631, 632, 642, 648, 655, 658, 662, 664, 669, 670, 677, 679, 680, 692–694
 Bauch Bruno Oskar Joseph 517
 Bauer Bruno 120
 Baumann Carl Otto 156
 Baumann Julius 295, 632
 Baumgartner Hans-Michael 402
 Baumgartner Matthias 29, 539
 Bäuml Alfred 430, 540
 Baur Ludwig 440
 Bautz Traugott 77, 259, 306, 681, 691, 693
 Bayle Pierre 275
 Becher Erich 427, 428, 440, 632
 Beck Jacob Sigismund 41–45, 105, 203
 Beck Lewis White 26, 27, 460, 632
 Becker Johann Carl 140, 632
 Beckers Hubert 91, 92, 680
 Behn Siegfried 429
 Behnsch Ottomar 548
 Beiser Frederick Charles 15, 632
 Belmont Leo zob. Blumental Leopold
 Bendixen Friedrich 294, 295, 654
 Beneke Friedrich Eduard 20, 44, 46, 47, 50, 51, **65–69**, 78, 161, 162, **165–168**, 179, 180, 192, 197, 252, 366, 368, 372, 390, 443, 632, 633, 648
 Ben Jehoszua Salomon zob. Maimon Salomon
 Benjamin Walter 456
 Berben Tobias 224, 445, 635
 Bergbohm Karl Magnus 337
 Bergmann Julius 294, 295, 403, 543, 544, 550, 578, 617
 Berkeley George 260, 265, 268–270, 275, 526, 684
 Bernays Jakob 548
 Bernays Paul Isaac 58
 Bernheim Ernst 100, 633
 Bernstein Eduard 236, 575, 626, 633, 662
 Bęben Dariusz 37, 560, 638, 644, 672
 Binding Karl 332
 Bing Gertrud 599
 Binswanger Ludwig 600
 Bird Graham 135, 633
 Bischer Friedrich (Theodor) 286
 Bischer Robert 286
 Bismarck Otto von 164, 627
 Blauth Józef 429
 Blenke Erna 377, 633
 Bloch Ernst 430, 456, 633
 Blumenberg Ernst 344
 Blumental Leopold 317, 682
 Bobko Aleksander 187, 269, 633, 657
 Bobrik (Johann Friedrich) Eduard 230
 Bocheński Innocenty M. 21, 25, 249, 313, 395, 399, 433, 612, 633
 Böckh Philipp August 80
 Böhm Franz J. 459, 633
 Bohn Hilde 440
 Bois-Reymond Emil du 115, 184, 223, 290, 379, 426, 444, 633
 Bois-Reymond Paul du 379, 426, 427, 633
 Bollnow Otto Friedrich 600
 Bolzano Bernard 20, 38, 44, 46, 47, 64, 67, **69–73**, 271, 509, 633, 639, 673, 675, 682
 Bondy Antonelle Toni zob. Cassirer Toni
 Bondy Otto 597
 Bonecki Mateusz 600, 636

Bonitz Hermann 289, 290
 Born Max 380
 Bornstein Benedykt 192, 270, 423, 657
 Borowski Ludwig Ernst von 186, 656
 Borzym Stanisław 314, 323, 633, 682
 Bouterwek Friedrich [Ludewig] 46, 49, 203, 348, 633
 Boutroux Émile Étienne 256
 Braig Carl 457
 Brandenburg-Bayreuth Friedrich von 289, 649
 Brandis Christian August 230, 363
 Brandt Andreas 391, 634
 Braniß [Christlieb] Julius 76, 77, 90, 548, 626
 Bratuscheck Ernst [Carl Ludwig] 80, 131, 132, 148, 151, 251, 634
 Braun Hans-Jürg 217, 596, 666, 687
 Breil Reinhold 497, 532, 612, 634
 Brelage Manfred 437, 442, 443, 445, 450, 451, 487–489, 491, 512, 516, 614, 634
 Brentano Franz 77, 246, 247, 332, 353, 370, 394, 395, 397, 398, 433, 448, 450, 634, 665
 Brentano Lujo 332
 Brinkmann Carl 344
 Brücke Ernst Wilhelm Ritter von 223
 Bruno Giordano 408, 678
 Bruns Victor von 232
 Brunschvicg Léon 600
 Brzozowski Stanisław 429
 Bubnoff Nicolai von 459, 504
 Buchenau Artur 27, 32, 212, 520, 545, 598, 599, **619**, 634, 636
 Bücher Karl 321, 332
 Büchler Karl 507, 639
 Büchner Ludwig (Louis) 47, 88, 113–115, 119, 121, 209, 271, 634, 645
 Buczyńska Hanna zob. Buczyńska-Garewicz Hanna
 Buczyńska-Garewicz Hanna 50, 604, 605, 634
 Buek Otto 520, 546, 598, 599, 636

Bühler Charlotte z d. Malachowski 429
 Bühler Karl [Ludwig] 429, 431, 660
 Burska Ewa 9, 673
 Busse Ludwig 301
 Butzlaff Joachim 23

C

Caird Edward 256, 634
 Calixt Georg 84, 645
 Calker [Johann] Friedrich [August] van 58, 344
 Cantoni Carlo 256, 634
 Cantor Georg 616
 Carey Henry Charles 233, 235, 237, 239, 661
 Carnap Rudolf 217, 599, 600, 623, 634, 645, 646
 Carrière Moritz 84
 Caspari Otto 99, 102, 103, 634, 635
 Cassirer Bruno 599
 Cassirer Eduard 596
 Cassirer Ernst (Alfred) 11, 27, 30, 32, 37, 40, 41, 52–55, 61, 62, 128, 212–214, 217, 218, 223, 224, 313, 323, 361, 368, 378, 382, 383, 384, 401, 436, 445, 478, 518–520, 524, 544–548, 550, 551, 593, 594, **596–608**, 616–619, 623, 630, 631, 634–638, 642, 643, 645–648, 655, 662, 665–667, 669, 670, 673, 675, 677, 686, 687, 692
 Cassirer Eugenie z d. Siegfried 596
 Cassirer Georg Eugen 597
 Cassirer Heinrich Walter 597
 Cassirer Julie 597
 Cassirer Toni 597, 598, 618, 637
 Chalybäus Heinrich Moritz 84, 94, 95, 637
 Chojnacki Piotr ks. 31, 573, 637
 Christian Albrecht von Schleswig-Holstein-Gottorf 301
 Christiansen Broder 459, 462, 637
 Churchill Winston 408
 Clemens Franz Jakob 77
 Cohen Friederike z d. Salomon 547, 549

- Cohen Gerson 547, 549
Cohen Hermann 15, 26, 27, 30, 32,
34, 37, 53, 55, 65, 77, 82, 124,
127–129, 131–133, 137, 140, 141,
144–146, 148, 150–154, 180, 184,
190, 201, 208, 210–212, 229–231,
233, 234, 241–244, 246, 252, 253,
263, 265, 266, 278–280, 281, 292,
295, 296, 299, 307, 312, 323, 355,
357, 358, 360, 361, 371, 373, 378,
380, 382–385, 399–401, 403, 406,
408, 410, 411, 413, 417, 422, 424,
431, 436, 466, 469, 470, 488, 509,
517–520, 522, 524–526, 531, 532,
543–546, **547–577**, 578, 579, 582,
584–588, 590–598, 601–605, 607,
613, 614, 617, 618, 620, 622, 623,
630, 631, 635–638, 640, 642, 648,
649, 654, 655, 657, 658, 661–664,
666, 669, 670, 673, 674, 677, 679,
685, 686, 692
Cohen Martha 550
Cohn Jonas 27, 36, 37, 212, 214, 415,
437, 454, 460, 462, 473, 478, 481,
497, 498, 517, **529–536**, 540, 616,
638, 639, 665
Cohn Phillip 530
Golsmann Friederike 230
Comte August 122, 130, 244, 247,
434
Copleston Frederick 22, 639
Cornelius Carl Adolf 392
Cornelius Elisabeth z d. Simrock 392
Cornelius [Johannes Wilhelm] Hans
33, 34, 58, 212, 344, **392–398**,
403, 405, 456, 639
Cornill Adolph 364, 639
Coser Lewis A. 319
Cousin Victor 91, 92, 644, 680
Couturat Louis 603, 636
Cramer Wolfgang 36, 218, 241, 261,
402, 404, 417, 457, 586, 621, 693
Creighton James Edwin 256, 295,
302, 674
Creuzer Georg Friedrich 350, 351,
646
Grocé Benedetto 81, 324, 507, 540,
639
Czarnawska Mirosława 571, 588, 639
Czerniak Stanisław 509, 680
Czeżowski Tadeusz 101, 639
Czolbe Heinrich 113, 120, 121, 251,
639, 688
- D**
Dabis Hermann 151
Dadaczyński Jerzy ks. 70, 639
Dahme Heinz-Jürgen 319, 683, 685
Dante Alighieri 172
Darwin Charles Robert 237, 627
Daub Carl 350, 351, 646
Dawid Jan Władysław 291, 674
Dąbska Izydora 543, 686
Deleuze Gilles 600
Derrida Jacques 600
Demokryt 411, 579, 669
Denton John 572, 674
Descartes René zob. Kartezjusz
Deutinger Martin 88
Dieterich Konrad von 294, 640
Dietzsch Steffen 42, 60, 640
Dilthey Wilhelm 11, 27, 28, 30, 62, 77,
84, 174, 224, 256, 257, 301, 313,
314, 315, 324, 325, 340, 345, 407,
441, 448, 449, 460, 461, 474, 475,
489, 539, 597, 620, 673, 676
Dirichlet Walter 379
Dmitreva Nina 29, 609, 640
Dove Alfred 274
Dreier Ralf 335, 672, 675
Dressler Johann Gottlieb 68, 632
Dreus Arthur 140, 274, 463, 640
Driesch Hans 101, 261, 288, 307, 394,
433
Drobisch Moritz Wilhelm 64, 200,
260, 369, 640
Droysen Johann Gustav 289
Drzazgowska Ewa 72, 269, 609, 633,
652, 657
Dubislav Walter 73, 668, 675

Dühring Eugen (Karl) 23, 77, 236,
244, 250, 254, 255, 290, 409, 410,
420, 640, 641, 688
Dummett Michael 70
Duncker Carl Friedrich Wilhelm 170
Duns Szkot Jan 458, 512, 652
Duraj Jakub 600, 636
Durkheim Émile 323

E

Ebbinghaus Hermann 378, 379, 402,
530, 539
Ebbinghaus Julius 402, 462, 472, 542,
554, 640
Eberhard Johann August 134, 369,
371, 640
Ebstein Elise 530
Edel Geert 141, 146, 208, 478, 553,
559, 568, 570, 571, 591, 640
Edwards Paul 26, 460, 632
Eggeling Heinrich 52, 58, 349, 360,
640
Ehrensberg Hans (Philipp) 459, 472,
542, 641
Einstein Albert 599, 603, 636, 637
Eisenstein Paul zob. Edwards Paul
Eisler Rudolf 57, 58, 285, 286, 443,
641
Eisner Kurt 545
Elias Norbert 439, 440, 641
Eliot Thomas Stearns 547
Ellissen Otto Adolf 229–232, 236,
240–242, 641
Elsenhans Theodor 58, 349, 350, 352,
366, 367, 371, 387, 641
Enckendorf Marie-Luise zob. Kinel
Gertrud
Endres Klaus-Peter 114, 641
Engels Friedrich 77, 113, 641
Epikur 579, 669
Epp Franz Ritter von 440
Erdmann Benno 103, 107, 253, 255,
256, 275, 279–281, 285, 292, 294,
295, 298, 299, 301, 397, 428, 430,
431, 482, 641, 665, 674, 676, 677,
688, 691

Erdmann Johann Eduard 35, 45, 46,
63, 64, 88, 100, **103–107**, 175,
185–186, 254, 292, 443, 626, 641
Erdmann Karoline 350, 358
Erhardt Franz 101
Eschenmayer Adam Karl August von
52, 85, 354, 642
Eucken Rudolf 28, 61, 71, 77, 78, 83,
93, 311, 315, 463, 643
Ewald Oskar 394, 395, 643

F

Fabri Friedrich 118, 121, 209, 210,
364, 643
Falckenberg Richard (Friedrich Otto)
46, 75, 83, 86, 94, 111, 114, 180,
295, 301, 424, 425
Falk Adalbert 232, 550
Falkenheim Hugo 126, 205, 261, 270,
643
Falkowski Mateusz 50, 679
Faraday Michael 546
Faust August 461
Fechner Gustav Theodor 62, 75, 100,
101, 111, 161, 200, 260, 643, 662
Ferchet Emilie 291
Ferchet Laura 291
Ferrari Massimo 128, 601, 643
Fesl Michael Josef 73
Feuchtersleben Ernst (Maria Johann
Karl) von 54, 109, 110, **154–159**,
162, 168, 176, 177, 643
Feuerbach Ludwig 47, 113, 120, 182,
196, 335, 643, 650
Feuerbach Paul Johann Anselm 335,
675
Feuerlein Emil 308, 643
Fichte Immanuel Hermann 61, 75, 76,
79, **84–93**, 94–96, 100, 161–163,
179, 222, 358, 643, 644, 657, 665
Fichte Johann Gottlieb 10, 31, 40–42,
46, 48, 49, 51, 52, 54, 56, 60–62,
71, 85, 86, 92, 93, 95, 100, 105,
127, 139, 142, 147, 158, 165, 169,
176, 179, 191, 192, 199, 202, 209,
213, 222, 241, 271, 288, 346–348,

- 350, 351, 354–356, 359, 363, 367, 387, 390, 406, 408, 470–472, 477, 478, 481, 490, 502, 505–507, 522, 531, 532, 538, 541, 546, 562, 594, 611, 625, 626, 639, 642, 644–646, 650, 652, 659, 662, 667, 672, 676, 677, 682, 685, 687
- Fick Adolf Eugen 228
- Filip Wielkoduszny 543
- Fink Eugen 600
- Fischer [Ernst] Kuno [Berthold] 35, 47, 51, 55, 58, 77, 81–83, 104, 107, 109, **124–153**, 158, 159, 163, 165, 173, 175, 177, 180, **184–193**, 195, 200–202, 204, 218, 232, 233, 253, 256, 260, 264–266, 271, 278, 279, 292, 293, 295, 331, 334, 349, 357, 360, 361, 364–366, 368, 371, 378, 383–387, 406, 454, 460–462, 467, 479, 482, 504, 515, 539, 548–550, 552, 554, 556, 609, 625, 626, 630, 633, 634, 638, 640, 643–645, 648, 661, 662, 677, 680, 686, 691, 692
- Fischer Johann Karl 274, 644
- Fischer Karl Philipp 76, 84, 90, 645
- Flach Werner 168, 214, 473, 528, 551, 631, 642, 645, 655, 662, 669, 670, 677, 692
- Flasch Kurt 518, 645
- Fortlage Carl 13, 45, 50, 51, 200, 260, 261, 476, 645
- Fourier Charles 239
- Frank Gustav Wilhelm 84, 645
- Franks Paul Walter 15, 645
- Frauenstädt Julius 53, 114, 118, 119, 121, 209, 243, 645
- Frege Gottlob 35, 69, 70, 390, 519, 645, 647, 649, 684
- Freud Sigmund 50, 664
- Freudenthal Jakob 539
- Friedländer Julius 314
- Friedländer Oskar Ewald zob. Ewald Oskar
- Friedman Michael 217, 623, 645, 646
- Friedrich Wilhelm II 187, 222
- Friedrich Wilhelm III 225, 260, 289, 305, 363, 439, 626, 653, 667, 687
- Friedrich Wilhelm IV 136
- Fries Jakob Friedrich 19, 20, 30–32, 41, 44, 46, 47, 49, 50, **51–59**, 60, 62, 65, 66, 111, 148, 151, 157–159, 165–167, 169, 176, 178, 180, 192, 195, 196, 202, 208, 209, 212, 265, 266, 344, **345–361**, 363, 364, 366–368, 370–373, 377–388, 390–392, 443, 522, 633, 641, 646–649, 653, 658, 663, 666, 671, 679, 680, 685
- Fries Peter Konrad 345
- Frischeisen-Köhler Max 29, 257
- Fritzsche Robert Arnold 545
- Fulińska Agnieszka 172, 685
- Fuller Lon Luvois 336, 337, 647
- Funke Gerhard 27, 257, 647
- ## G
- Gabler Georg Andreas 103, 135, 136, 139
- Gabriel Gottfried 70, 458, 647
- Gadacz Tadeusz 14, 647, 693
- Gadamer Hans-Georg 224, 401, 593, 595, 620, 647, 670
- Galewicz Włodzimierz 246, 353, 634
- Galileusz 408, 561, 585, 586, 602
- Gałęcki Jerzy 346, 369, 576, 657
- Gandillac Maurice de 600
- Gans Eduard 103
- Garewicz Jan 34, 48, 49, 98, 496, 634, 640, 647, 649, 650, 681
- Garve Christian 42, 660
- Garve Karl Bernhard 345
- Gawronsky Dimitry 323, 545, 596–598, 617, **618–619**, 647
- Gehlen Arnold 520
- Gentile Giovanni 440
- Genz Wilhelm 244, 247, 647
- George [Johann Friedrich] Leopold 625, 647
- Gerhard Johann 84, 645
- Geulinx Arnold 126, 645

Geyser (Gerhard) Joseph (Anton Maria) 427, 428, 647, 648
 Gierke Otto von 315
 Glatz Uwe B. 454, 455, 503–505, 508–510, 515, 516, 648
 Glockner Hermann 25, 381, 400, 405, 411, 456, 461, 475, 479, 485, 540, 542, 648
 Glucksberg Trudy zob. Hönigswald Gertrud Maria
 Głombik Czesław 543, 648
 Goesch Heinrich 344
 Goethe Johann Wolfgang von 10, 162, 326, 327, 342, 495, 546, 599, 636, 679, 682, 683
 Göller Thomas 605, 648
 Göring Carl (Theodor) 248, 283–284, 410, 411, 648
 Görland Albert 27, 32, 128, 212, 520, 545–548, 592, 598, 599, 613, 617, 618, 636, 638, 648, 649
 Göschel Karl Friedrich 103, 162, 164, 648
 Göttling Johann Friedrich August 346
 Goldberg Henryk 100, 665
 Goldberg Hildegarda 438
 González Porta Mario Ariel 523, 527, 648
 Gordon Peter Eli 608, 648
 Gottschalk Anna 530
 Gottschalk Hans Ludwig 530
 Grabowski Janusz 169, 660
 Graf zu Dohna Alexander 331
 Gramzow Otto 65, 68, 648
 Grapengiesser Carl 58, 130, 131, 133, 140, 141, 148, 151, 265, 266, 268, 357, 359–362, 648–649
 Grapengiesser Christian Andreas Hieronymus zob. Grapengiesser Carl
 Grassl Roswitha 438, 440, 441, 444, 447, 649
 Grelling Kurt 58
 Grillparzer Franz 273, 286, 689
 Gromadzki Stanisław 75, 186, 664
 Gromiec Włodzimierz 34, 649
 Groos Karl 193, 197

Groß Felix 186, 656
 Gründer Karlfried 139
 Grundl Wolfgang Josef 57, 649
 Grunwald Gertrud 439
 Gruppe Otto Friedrich 139, 142, 179, 649
 Gulden Pieter Hendrik van der 618, 649
 Gundolf Friedrich 456
 Günther Anton 88, 649
 Gurvitch Georges 504
 Gustaw II Adolf 70
 Gut Arkadiusz 70, 649

H

Hackmann Helene 608
 Haeckel Ernst 113, 302, 444, 463, 627, 629, 649, 655
 Haering Theodor Lorenz 457, 540
 Hallesby Ole 289, 649
 Hallier Ernst 344, 385, 649
 Hamann Johann Georg 43
 Hammer Steffi 428, 429, 649
 Hansen Frank-Peter 623, 649
 Hanuszkiewicz Wojciech 547, 649
 Harden Maximilian 327, 683
 Harich Wolfgang 608, 609, 615, 649
 Harms Friedrich 196, 289, 549, 625, 650
 Hart Herbert Lionel Adolphus 336–338, 647, 650
 Hartenstein Gustav 64, 156, 650
 Hartmann Alice 609, 618
 Hartmann Carl August 608
 Hartmann Dagmar 609, 618
 Hartmann Frida 609, 671
 Hartmann (Karl Robert) Eduard von 23, 53, 101, 102, 121, 236, 244–246, 250, 252, 254, 255, 259, 268, 269, 272, 273, 274, 284, 288, 294, 640, 644, 649, 650, 659, 681, 686, 688
 Hartmann Lise 610
 Hartmann Nicolai 11, 13, 22, 27, 32, 33, 40, 43, 71, 84, 124, 171, 207, 212, 288, 296, 301, 372, 384, 401,

- 402, 406, 413, 417, 426, 437, 442, 447, 449, 451, 472, 482, 487, 495–498, 500, 501, 510, 513–517, 519, 534, 540, 541, 544, 546, 547, 559, 584, 592, 593, 601, 604, 606, 607, **608–616**, 617–619, 634, 649–652, 656, 658, 668, 671, 672
- Hartmann Olaf 610
- Hasse Friedrich Gottlob 548
- Haupt Moritz 185
- Hauptmann Carl 394, 652
- Hauser Kaspar 50
- Häußer Hans-Dieter 27, 28, 110, 154, 176, 177, 400, 414, 487, 488, 501, 614, 652
- Haym Rudolf 44, 45, 106, 107, 164, **168–174**, 186, 202, 274, 340, 408, 533, 652, 676, 679
- Hebbel Friedrich 156, 162, 177, 643
- Hegel Georg Wilhelm Friedrich 9, 10, 11, 13, 19, 20, 22, 24, 25, 31, 38–41, 43–45, 47–51, 53–55, 57, 59, 62, 65, 66, 68, 71, 75, 76, 79–81, 84, 86–90, 92–96, 103–107, 111, 135–140, 142, 143, 158, 161, 162, 165, 167–174, 176, 179, 181, 182, 186, 192, 193, 195, 197, 198, 202, 205, 224, 228, 238, 243, 254, 256, 264, 272, 286, 288, 314, 323, 324, 330, 333, 340, 344, 350, 356, 358, 363, 415, 439, 456, 461, 464, 468, 469, 472–475, 495–497, 499–502, 504, 531–536, 540–542, 584, 597, 611, 630, 631, 633–635, 637, 639, 641, 643, 645, 648, 652, 659, 660, 662–666, 668, 672, 676, 679, 680, 688, 691
- Heidegger Martin 11, 22, 26, 27, 33, 217, 301, 331, 401, 402, 437, 440, 442, 451, 457–458, 472, 481, 482, 487, 497, 501, 512, 513, 516, 517, 525, 556, 592–594, 599, 600, 607, 608, 610, 612, 623, 636, 637, 645, 646, 648, 652, 663, 665, 685
- Heidemann Dietmar H. 499, 659
- Heimsoeth Heinz 11, 26, 27, 51, 79, 212, 301, 324, 357, 545, 547, 592, 601, 609, 617, **619**, 652, 653, 658, 671, 692
- Heimsoeth Renate 609, 671
- Heinemann Fritz 545, 600
- Heintel Erich 36, 218, 241, 261, 404, 417, 457, 586, 693
- Heinz Marion 458, 477, 605, 647, 648, 653, 657, 669
- Heinze Max 23, 29, 256, 305–307, 310, 653, 687
- Heiß Robert 592, 658, 671
- Helmholtz August Ferdinand Julius 222, 223
- Helmholtz Hermann (Ludwig Ferdinand) von 27, 29–31, 33, 107, 111, 112, 115, 116, 157, 170, 171, 173, 177, 180, **181–184**, 212, 218, **222–229**, 230, 232, 242, 256, 262, 315, 393, 399, 403, 408, 460, 627, 653, 656, 659, 678
- Hendel Charles William 597, 637
- Henke Ernst Ludwig Theodor 56, 345, 346, 351, 356, 358, 653
- Henning Leopold von 103, 363
- Hensel Paul 456, 461, 479, 482, 503, 542
- Heraklit z Efezu 686
- Herbart Johann Friedrich 20, 41, 44, 46, 47, 51, 53, **59–64**, 65–67, 76, 82, 83, 95, 96, 98, 99, 102, 103, 131, 136, 176, 181, 192, 202, 204, 205, 209, 230, 243, 271, 348, 368, 369, 370, 375, 376, 407, 411, 412, 432, 464, 468, 469, 579, 589, 640, 650, 653, 654, 658, 664, 669, 683, 685–687, 691
- Herder Johann Gottfried von 10, 42, 43, 100, 369
- Hermann Gottfried 185
- Hermann Rudolf 440
- Hermann Wilhelm 545
- Herostrates 9
- Herrigel Eugen Victor 455, 461, 467, 504, 661, 662

Herrschaft Lutz 624, 654
Hertling Georg Friedrich von 78
Hertz Heinrich 583
Hessen Johannes 427, 428, 654
Hessen Sergiusz 459, 654
Hessenberg Gerhard 58, 344, 378, 641, 654, 671
Heyse Hans 257, 439
Hilbert David 380
Hilgers Bernhard Joseph 230
Hinneberg Paul 416, 678
Hinrichs Hermann Friedrich Wilhelm 90, 181, 182, 631, 654
Hirschberger Johannes 70, 654
Hitler Adolf 28, 456, 519, 530
Hobe Konrad 503, 505–508, 513, 654
Hochfeldowa Anna 247, 248, 654
Hofer Roger 502, 505, 509, 513, 654–656, 665
Høffding Harald 12, 294, 295, 654
Höffe Otfried 186, 654
Hoffmann Ernst 461
Hoffman Paweł 77, 641
Hölder Alfred 310, 654
Hölderlin Friedrich 10, 599, 636
Holzhey Helmut 23, 30, 168, 203, 217, 391, 400, 403, 404, 406, 437, 505, 520, 524, 550, 551, 571, 572, 575, 587, 588, 590–592, 595, 596, 610, 613, 618, 620, 622, 631, 642, 647, 654, 655, 662, 666, 669–671, 673, 677, 679, 687, 692
Hönigswald Gertrud Maria 440
Hönigswald Heinrich 438, 439
Hönigswald Henry Max 439
Hönigswald Marie z d. Goldberg 438, 439
Hönigswald Richard 32, 36, 37, 212, 214, 218, 221, 240, 241, 261, 403, 404, 415–417, 431, 436, **437–452**, 457, 459, 478, 481, 483, 517, 586, 630, 636, 642, 649, 680, 693, 694
Horkheimer Max 393
Horst Carl 547
Horyna Brětislav 233, 656
Hoyer Ulrich 269, 656

Humboldt Pierre 170
Humboldt Alexander von 223, 289
Humboldt Wilhelm von 15, 289
Hume David 134, 163, 206, 207, 260, 268–270, 290, 296, 366, 389, 397, 411, 412, 414, 415, 419, 438, 443, 655, 656, 666, 684
Husserl Edmund 11, 26, 28, 30, 31, 33, 35, 67, 69, 315, 380, 390, 395–397, 400, 433, 448, 450, 456, 458, 480, 481, 485, 507, 509, 580, 582, 583, 586, 590, 607, 613, 621, 656, 658, 665

I

Ibell Karl von 358
Ihering Rudolf von 336
Ingarden Roman 21, 69, 128, 224, 225, 269, 360, 480, 484, 541, 567, 656, 657

J

Jachmann Reinhold Bernhard 186, 656
Jacobi Friedrich Heinrich 41, 43, 46, 52, 65, 71, 162, 203, 204, 206, 264, 354–357, 360, 381, 390, 594, 599, 647, 656
Jacoby Günther 406
Jaensch Erich Rudolf 544
Jagow Gustav Wilhelm von 231, 625
James William 395, 397
Janaszczyk Agata 249, 656
Janion Maria 50, 679
Jäsche Gottlob Benjamin 46, 203, 656, 679
Jäschke Christiane Sophie 345
Jaspers Karl 11, 301, 302, 330, 333, 334, 401, 456–458, 461, 497, 504, 608, 657
Jegelka Norbert 589, 622, 657
Jellinek Georg 333, 335, 336
Jerich Józef 429
Jezierski Feliks 130, 208, 661
Joël Karl 457, 600
Jung Alexander 84, 656

Jung-Palczewska Elżbieta 458, 686
Junkmann Wilhelm 548

K

Kaiser Karl 344, 378, 641, 654, 671
Kałużny Jerzy 325, 657
Kambartel Friedrich 72, 633
Kambli Conrad Wilhelm 241
Kaniowski Andrzej Maciej 186, 654
Kant Immanuel 10, 12–14, 19–23, 26, 28, 30, 31, 33, 34, 36–57, 60, 62, 65–73, 77, 81–83, 87–91, 95, 98, 102, 104–106, 109, 112, 121–124, 126–136, 139–154, 157–159, 161–171, 174–196, 198–214, 217–219, 221, 223–229, 233, 234, 236, 238, 240, 241, 243–262, 264–266, 268–272, 274–282, 288, 290–315, 322–329, 335, 343, 344, 347, 349–357, 359–378, 381, 383–387, 389, 390, 392–395, 397, 399, 402, 403, 406, 408–414, 416–419, 421–423, 427, 430, 431, 434–439, 441–443, 446, 447, 455, 458–460, 463–474, 476–478, 480, 482–487, 489–491, 493, 494, 502–504, 506–508, 511, 513–526, 528, 529, 531, 532, 536, 540–542, 546, 548, 549, 551–571, 573–577, 580–585, 588, 590, 592–596, 598–600, 604–608, 610, 611, 613–620, 622, 623, 629–637, 639–645, 647–650, 652–669, 671–694
Kantorowicz Ernst 600
Kantorowicz Hermann [Ulrich] 333, 335, 341
Karol IV Luksemburski 453
Kartezjusz 92, 104, 126, 144, 411, 439, 531, 544, 561, 567, 578, 591, 597, 602, 619, 630, 635, 642–645, 652, 669
Kastil Alfred 353, 658
Kaufmann Alice 539
Kautsky Karl 236, 575
Kautzsch Emil Friedrich 301

Kazimierczak Marek 54, 66, 68, 76, 77, 86, 89, 94, 95, 104–106, 111, 114–117, 120, 122, 126, 129, 138, 141, 161, 164, 175, 179, 180, 184–185, 191, 192, 195, 196, 200, 201, 210, 213, 221, 226, 228, 236, 241, 245, 246, 260, 262–265, 406, 407, 411, 625, 658
Keck Timothy R. 519, 658
Kehrbach Karl 60, 64, 654
Keibel Franz 480
Keibel Hermann 480
Keibel Sophie 480
Kellermann Benzion 520, 545, 598, 599, 636
Kelsen Hans 333, 335, 336, 545, 658, 680
Kemp Smith Norman 277, 278, 657
Kepler Johannes 585
Kern Iso 580, 586, 658
Kerry Benno 424, 658
Ketelsen Christine 289
Kiereński Aleksander 618
Kierkegaard Søren 39, 54, 78, 495–497
Kiersnowska-Suchorzewska Janina 31, 32, 36, 192, 214, 260, 270, 423, 657, 658
Kieser Dietrich Georg 56
Kinel Gertrud 315
Kinkel Walter 60, 261, 523, 526, 545, 548, 552, 556, 562, 563, 658
Kipp Theodor 341, 684
Kirchhoff Gustav Robert 393
Klatzkin Jakob 547, 577, 658
Klein Felix 380
Klein Joseph 588, 592, 613, 658
Kleinknecht Reinhard 52
Kleinpeter Hans 583
Kleist Heinrich von 599, 636
Knapp Georg Friedrich 503
Knauer Gustav 140, 658
Knittermeyer Hinrich 85, 545, 593, 617, 620, 647, 659, 670
Knutzen Martin 308, 375
Koeber Raphael 269, 659

- Koenigsberger Leo 222, 223, 225, 226, 228, 659
- Köhnke Klaus Christian 23, 24, 26, 53, 66, 76, 78, 79, 86, 94, 114, 123, 124, 129–131, 138, 139, 145, 154, 156, 157, 162, 163, 165–167, 170, 171, 173, 179, 182, 183, 194, 196, 197, 228, 230, 236, 252, 253, 258, 290, 291, 296, 306, 317, 362, 365, 408, 554, 625–627, 659
- Koffka Kurt 429
- Kohelet 457
- Kohler Josef 332
- Kohn Gustav 424, 658
- Kononowicz Tadeusz 355, 379, 381, 671
- Kopacki Andrzej 56, 665
- Kopernik Mikołaj 389, 508, 515, 516, 666
- Köstlin Karl Reinhold 103, 286, 659
- Kotarbiński Tadeusz 72, 633
- Kotzebue August von 55, 358
- Kozłowski Roman 43, 249, 281, 630, 659
- Kozłowski Władysław Mieczysław 309, 323, 657, 683
- Kraus Christian Jakob 60
- Kraus Emil 546, 659
- Krause Karl Christian Friedrich 136
- Krauze-Błachowicz Krystyna 458, 686
- Kreis Friedrich 459, 659
- Kreß Hartmut 326, 659
- Krijnen Christian 16, 212, 439, 458, 459, 464, 468, 473, 477, 479, 486, 495, 496, 499, 500, 509, 510, 522, 534, 541, 571, 601, 605, 647, 648, 653, 657, 659, 665, 669, 672, 673, 683, 694
- Kroner Gerda 539
- Kroner Richard 27, 40–42, 212, 315, 456, 460, 462, 473, 478, 497, 532, 536, **539–542**, 611, 616, 659, 660
- Kroner Traugott 539
- Kronfeld Arthur 380
- Kroński Tadeusz 169, 660
- Krug Wilhelm Traugott 46, 49, 60, 66, 181, 203, 660
- Krüger Gerhard 600
- Krzemieniowa Krystyna 11, 25, 42, 61, 81, 93, 111, 175, 612, 629, 640, 680
- Krzemień-Ojak Sław 81, 629
- Kubalica Tomasz 16, 248, 360, 386, 471, 482, 513, 528, 557, 631, 638, 651, 660, 662, 669–671, 678, 692
- Kubiak Zygmunt 621, 630
- Kubok Dariusz 296, 510, 672
- Kühn Eleonore 459, 660
- Kühnemann Eugen 483, 543, 544, 660
- Kuliniak Radosław 42, 660
- Külpe Johann Oswald Gottfried 428
- Külpe Oswald 29, 30, 32, 47, 212, 221, 400, 416, 424, **427–437**, 444, 445, 456, 530, 649, 660
- Kunicki Wojciech 321, 327, 682, 683
- Kuntze Friedrich 462
- Kuzańczyk zob. Mikołaj z Kuzy
- Kym Andreas Ludwig 78, 138, 140, 149, 150, 232, 660, 661
- Kynast Reinhard 459, 661
- L**
- Laas Ernst 77, 248, 250, 424, 544, 553, 578, 595, 661
- Lalande Joseph Jérôme Lefrançais de 119
- Lambert Johann Heinrich 309, 411
- Lamprecht Karl 332
- Land Jan Pieter Nicolaas 227
- Landman Adam 19, 168, 169, 346, 576, 652, 657, 660
- Lange Friedrich Albert 25, 26, 29–31, 33, 35, 37, 65, 78, 102, 111, 116, 120, 121, 130, 173, 180, 183, 184, **207–210**, 212, 218, 222, **229–248**, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 289, 307, 343, 399, 403, 411, 543, 544, 549, 551, 554, 556, 563, 568, 574, 575, 589, 617, 625–627, 637, 641, 661, 688

- Lange Johann Peter 229, 230
 Langenbeck Hermann 543, 544
 Lask Berta 503
 Lask Emil 32, 35, 37, 154, 177, 212, 296, 313, 330, 331, 333, 334, 336, 337, 339, 341, 401, 402, 437, 454, 455, 457, 459, 461, 462, 467, 468, 473, 476, 477, 479–482, 485, **502–516**, 522, 528, 529, 535, 540, 551, 572, 610, 616, 631, 642, 648, 654, 655, 661, 662, 665, 669, 670, 672, 675, 677, 684, 692
 Lask Helene 503
 Lassalle Ferdinand 24, 235, 238, 241, 575, 626, 662
 Lasswitz Kurd 101, 111, 154, 545, 662
 Laue Max von 440
 Lauschke Marion 128, 601, 643
 Lazarus Moritz 146, 548, 561
 Leaman George 257, 662
 Leese Kurt 10, 84–86, 662
 Lefevre Albert 256, 674
 Legowicz Jan 34, 662
 Lehmann Gerhard 20, 21, 22, 25, 26, 40, 45, 47, 51, 52, 60, 61, 75, 79, 86–88, 94, 96, 101, 110–113, 120, 136, 155–157, 200, 201, 204, 205, 207, 232, 243, 247, 256, 271, 282, 288, 310, 314, 326, 353, 354, 394, 403, 409, 424, 465, 473, 478, 479, 520, 521, 555, 561, 562, 568, 589, 657, 662, 663
 Lehmann Rudolf 15
 Leibniz Gottfried Wilhelm 46, 47, 62, 64, 70, 83, 104, 163, 207, 246, 249, 255, 264, 276, 295, 297, 299, 357, 374, 411, 526, 561, 562, 567, 597, 602, 619, 636, 642, 652, 668
 Leisegang Hans 111, 112, 249, 466, 467, 663
 Lejeune-Dirichlet Peter Gustav 379
 Lejeune-Dirichlet Rebecka z d. Mendelssohn Bartholdy 379
 Lembeck Karl-Heinz 557, 571, 663
 Lenin Włodzimierz Ilicz 113, 663
 Leo Heinrich 103
 Leser (Arno) Hermann 352, 663
 Lessing Gotthold Ephraim 342, 408
 Leszczyna Dorota 617, 663
 Lévinas Emmanuel 600
 Levy Arthur zob. Liebert Arthur
 Levy Heinrich 45, 192, 212, 329, 330, 333, 334, 340, 415, 472, 473, 478, 494, 497, 500, 507, 533, 536, 541, 600, 663
 Lévy-Bruhl Lucien 546
 Lewandowski Leopold 550
 Lewandowski Louis zob. Lewandowski Leopold
 Lewandowski Martha zob. Cohen Martha
 Lewandowski Hermann 550
 Lichtenberger Henri 600
 Liebert Arthur 27, 37, 212, 257, 478, 509, 545, **620**, 663
 Liebig Justus 110–113, 115, 116, 118, 663, 668
 Liebmann (Friedrich Ernst) Otto 21, 25, 27, 29–33, 35, 37, 82, 111, 159, 162, 175, 176, **200–207**, 208, 211, 212, 218, 253, 255, 258, 259, **260–271**, 276, 288, 300, 307, 350, 357, 360, 361, 366, 368, 399, 400, 403, 410, 412, 417, 424, 453, 462, 475, 476, 517, 560, 630, 632, 643, 648, 663, 664, 681, 686, 692
 Liebmann Karl Otto Heinrich 261
 Lillienthal Karl von 331, 333
 Lindworsky Johannes 429
 Lipps Theodor 45, 397, 630
 Liszt Franz von 332, 333
 Litt Theodor 314
 Löbell Johann Wilhelm 230
 Locke John 92, 104, 350, 366, 411, 412, 414, 415, 642, 643
 Lorenz Andreas 50, 664
 Lossky Nikolai Onufriyevich zob. Łosski Mikołaj
 Lotze (Rudolph) Hermann 20, 37, 61–64, 70, 75–79, 84, 85, **93–103**, 161, 192, 285, 286, 294, 301, 339, 369, 462, 465, 467, 469,

- 471, 475–477, 479, 484, 486, 488,
490–492, 509–511, 514, 522, 524,
529, 571, 635, 643, 664, 665, 674,
681, 683, 684, 690
- Löwenstamm Arthur 101, 664
- Löwi Moritz 439
- Löwith Karl 75, 185, 186, 577, 600,
664
- Lübbe Hermann 170, 235, 236, 242,
574, 575, 622, 665
- Luden Heinrich 358
- Ludwik I Badeński 453
- Luft Sebastian 526, 671, 685
- Lukács György 456, 504
- Luther Martin 517, 547, 632, 645
- Lutosławski Wincenty 71
- Lynch Dennis A. 217, 665
- Ł**
- Łaciak Piotr 39, 421, 541, 544, 672,
680
- Łosski Mikołaj 288, 609, 665
- Łoziński Jerzy 22, 639
- Łukasiewicz Małgorzata 316, 319, 321,
683, 685
- M**
- Maass Johann Gebhard Ehrenreich
134
- Mach Ernst 27, 249, 392–396, 398,
419, 449, 583, 656
- Maciejczak Marek 448, 665
- Magala Sławomir 315, 665
- Magnus Gustav 181
- Maier Heinrich 285, 301, 439, 665
- Maimon Salomon 40, 41, 43, 45, 52,
71, 249, 250, 256, 264, 276, 354,
355, 359, 562, 659, 665
- Majmonides Mojżesz 577
- Makkreel Rudolf A. 526, 671, 685
- Malebranche Nicolas 104, 125, 126,
642, 645
- Maliniak Regina 101, 111, 662
- Malter Rudolf 512, 515, 665
- Malthus Thomas Robert 236–238,
665
- Małyszczek Tomasz 42, 660
- Manke Johann Michael 187
- Mann Angelus Gottfried Thomas 56,
461, 665
- Mann Golo zob. Mann Angelus Gott-
fried Thomas
- Mann Thomas 461, 599
- Marbe Karl 429
- Marck Siegfried 36, 37, 214, 322, 328,
415, 439, 440, 445, 446, 449–451,
459, 478, 483, 486, 496, 497, 500,
510, 511, 521, 531, 533–535, 541,
665, 666
- Marcus Adolph 363
- Marcus Ernst 389, 403, 666
- Marcuse Herbert 45, 169, 170, 600,
666
- Marheineke Philip Konrad 103
- Maria Magdalena św. 539
- Marks Karol 113, 236, 238–240, 323,
575, 663, 690
- Martin Gottfried 26, 27, 37, 84, 257,
295, 666
- Martius Götz 616, 681
- Marx Wolfgang 128, 564, 571, 587,
591, 596, 666, 673
- Marzęda Witold 386, 580, 670
- Massonius Marian 130, 140, 190, 191,
426, 633, 666, 685
- Mayer Aaron 209, 666
- Mayer August 429
- Mayer Robert 223
- Mayer Julius Robert von 408
- Mayerhofer Herta 158, 549, 565, 569,
591, 666
- Mayr Georg von 321
- McCabe Joseph 342
- Mechler Walter 159, 352, 666
- Medicus Fritz 261, 462
- Mehlis Georg 315, 455, 539, 666
- Meinecke Friedrich 164, 315
- Meinong Alexius 389, 433, 438, 450,
516, 666
- Mendelssohn Moses 255, 356, 375,
379, 456, 666
- Mendelssohn-Bartholdy Abraham 379

- Mendelssohn-Bartholdy Felix 379
 Menzer Paul 257, 303, 543, 544, 620, 666
 Messer August 47, 101, 427, 429, 430, 435, 666
 Metternich Klemens 358
 Meyer Jürgen Bona 26, 53, 58, 77, 109, 114, 117, 121–123, 130, 139, **154–159**, 166, 170–173, 180, 193, 195, 209, 212, 243, 265, 266, 274, 295, 296, 307, 344, 357, 360, **361–377**, 383, 386, 387, 627, 639, 648, 667, 693
 Meyer Thomas 518, 667
 Meyerhof Otto [Fritz] 58, 344, 380
 Michelet Karl Ludwig 23, 24, 48, 57, 71, 135–137, 139, 140, 143, 144, 149, 150, 170, 179, 194–196, 211, 275, 626, 627, 668
 Michelis Friedrich 208, 668
 Mikołaj z Kuzy 46, 75, 111, 180, 295, 425, 561, 643
 Mill John Stuart 233, 235, 237–239, 430, 627, 661, 693
 Minkowski Hermann 380
 Mirbt Ernst Sigismund 58, 344, 368, 668
 Misch Georg 543, 544
 Mises Dr. — zob. Fechner Gustav Theodor
 Modes Friedrich August 156
 Mohl Anna von 223
 Moleschott Jakob 47, 88, 111–113, 115, 118, 120, 121, 668
 Montgomery Edmund 265, 266, 358, 360, 648
 Moog Willy 12, 28, 29, 101, 288, 320, 327, 329, 380, 392, 406, 415, 416, 419, 431, 432, 434, 437, 620, 668
 Mordka Artur 471, 489, 614, 651, 692
 Morgenstern Martin 608, 609, 649, 668
 Morscher Edgar 73, 668, 675
 Mühler Heinrich von 625
 Müller Ferdinand August 546, 668
 Müller Georg Elias 428
 Müller Hermann 335
 Müller Johannes 115, 116, 181, 183, 184, 222, 223, 229, 262, 668
 Münch Fritz 458, 515, 668
 Münsterberg Anna 536
 Münsterberg Emil 536
 Münsterberg Hugo 27, 30, 32, 212, 437, 454, 460, 462, 494, 495, 529, 530, **536–539**, 616, 668, 669
 Münsterberg Margaret 536, 669
 Münsterberg Moritz 536
 Münsterberg Oskar 536
 Münsterberg Otto 536
 Murzyn Andrzej 60, 61, 63, 669
 Musioł Anna 527, 631
 Mussolini Benito 440
- N**
 Nachtsheim Stephan 402, 459, 503, 507, 510, 669
 Nagel Willibald A. 379
 Nahlowsky Joseph Wilhelm 369, 669
 Natan Mędrzec 342
 Natorp Adalbert 578
 Natorp Emilie z d. Keller 578
 Natorp Hans 592, 593, 620, 647, 670
 Natorp Helene 578
 Natorp Paul [Gerhard] 26, 27, 30, 32, 33, 36, 37, 53, 212, 218, 307, 325, 333, 339, 378, 386, 389, 390, 400, 401, 403, 436, 443, 444, 459, 479, 513, 525, 543–545, 547, 551, 556, 557, 564, 571, 572, 574, **578–595**, 601, 603, 607, 608, 613, 614, 618, 620, 631, 635, 636, 642, 647, 654, 655, 657, 658, 662, 663, 666, 669–671, 674, 677, 685, 692
 Nelson Elisabeth z d. Lejeune-Dirichlet 379
 Nelson Heinrich 379
 Nelson Leonard 27, 30, 31, 33, 53, 58, 59, 212, 313, 344, 353, 355, 361, **377–392**, 400, 401, 433, 460, 631, 634, 641, 654, 671, 693
 Neumann Carl 456
 Neumann Julie Christine 261

Neumann Thomas 276, 671
Newton Isaac 50, 294, 300, 372, 417,
545, 561, 562, 566, 567, 602, 640,
662, 664
Nicolovius Friedrich 186, 187
Nietzsche Friedrich 75, 78, 186, 210,
233, 251, 272, 322, 325, 327, 408,
439, 495, 499, 619, 639, 647, 664,
671, 672, 678, 683, 688
Niklas Urszula 58, 675
Nikolaus von Kues zob. Mikołaj z Kuzy
Nissen Heinrich 232
Nissl Franz 458
Noack Hermann 25, 289, 329, 399,
421, 433, 457, 501, 502, 554, 593,
672
Noack Ludwig 165, 168, 191, 192,
208, 243, 672
Nohl Herman 31, 640
Noras Andrzej J. 19, 20, 23, 24, 37,
39, 40, 45, 104, 136, 164, 207, 217,
248, 250, 264, 276, 295, 296, 356,
360, 386, 421, 464, 471, 477, 501,
504, 510, 541, 544, 548, 557, 581,
599, 601, 611, 613, 617, 622, 631,
637, 638, 644, 651, 652, 662, 665,
669–672, 678, 680, 692
Nowak Ewa 335, 338, 672, 675
Nowicki Światosław Florian 49, 652

O

Oberer Hariolf 313, 355, 561, 596,
672
Oberhausen Michael 422, 672
Ohse Jakob 578
Oken Lorenz 56, 165, 358
Ollig Hans-Ludwig 20, 35, 36, 87, 155,
173, 200–203, 214, 235, 243, 258,
260, 284, 313, 355, 400, 402, 403,
411, 412, 415, 420, 458, 478, 517,
530, 535, 561, 593, 594, 621, 622,
645, 655, 663–666, 672
Oniszczyk Jerzy 337–339, 672
Ortega y Gasset Jose 9, 545, 617,
663, 673

Orth Ernst Wolfgang 30, 31, 128, 217,
403, 459, 475, 596, 666, 669, 671,
673, 683, 687
Orth Johannes 429
Österreich Heinrich 304
Österreich Traugott Konstantin 23,
26–33, 41, 58, 75, 84, 112, 167,
201, 202, 212, 219, 221, 226, 227,
232, 248, 253, 258, 260, 296, 300,
304–311, 313, 314, 334, 350, 393,
402, 537, 673, 686, 688, 693
Ostwald Wilhelm 434, 530
Otto Rudolph 344
Owen Robert 239
Ożarowski Jan 574, 587, 588, 673

P

Paczkowska-Łagowska Elżbieta 62,
448, 449, 640, 673
Paetzold Heinz 596, 673
Pätzold Detlev 439, 694
Pakalska Łucja 72, 633
Palágyi Melchior 71, 72, 673
Paprocki Henryk 609, 665
Parszutowicz Przemysław 598–601,
636, 637
Pascher Manfred 9, 22–24, 44, 154,
164, 167, 170, 171, 173, 408, 409,
673
Pasternak Borys 545
Paton Herbert James 422, 673
Paulsen Friedrich 15, 27, 28, 32, 33,
77, 78, 212, 251, 253, 256, 260,
276, 279, **289–300**, 305, 307, 309,
311, 317, 407, 410, 431–433, 479,
530, 538, 620, 673, 674
Paulsen Paul Frerck 289
Paulson Stanley L. 335, 672, 675
Paweł św. 482
Penne Carolina 222
Perty Maximilian 61, 85
Pestalozzi Johann Heinrich 61, 579,
589–591, 619, 634, 669, 670
Pester Reinhardt 94, 100, 674
Petermann Theodor 321
Petersen Peter 79, 80, 674

Petsch Danuta 45, 169, 666
 Petzelt Alfred 439
 Pfänder Alexander 45, 630
 Pfeleiderer Edmund 102, 674
 Pichler Hans 455, 516, 593, 674
 Piepes-Poratyński Jan 429
 Pietras Alicja 248, 360, 471, 692
 Pillsbury Walter Bowers 429, 660
 Pilat Poncjusz 342
 Piotr św. 482
 Pistorius Hermann Andreas 134
 Piszczatowski Paweł 609, 652
 Pius IX 231
 Platner Ernst 354
 Platon 24, 62, 80, 97, 98, 195, 246,
 296, 299, 408, 411, 421, 476, 491,
 508, 531, 546, 551, 557, 558, 561,
 563, 564, 571, 572, 575, 577, 579,
 582, 585, 587, 588, 591, 595, 609,
 613, 630, 638, 639, 651, 663, 670,
 674, 678, 679, 694
 Plessner Helmuth 456, 504
 Pöhlitz Karl Heinrich Ludwig 298, 658
 Polster Paula 407
 Pokorny Ignaz 369, 674
 Poma Andrea 571, 572, 674
 Popper Karl Raimund 58, 59, 429,
 675
 Porfiriusz 358
 Portu Enrico Stefano Maria de 547
 Pos Hendrik J. 600, 607, 675
 Póltawski Andrzej 21, 396, 397, 583,
 621, 656
 Prächter Karl 29, 687
 Prah Emma 332
 Prantl Karl von 78, 163, 173, 675
 Prauss Gerold 244, 675
 Proklos Diadochus 546, 609, 613, 630,
 651
 Protagoras 229, 245, 579, 669
 Prutz Robert Eduard 119, 363
 Přihonský Franz (František) 72, 73,
 633, 668, 675
 Przyłębski Andrzej 34, 177, 218, 317,
 401, 494, 499, 503, 505, 510, 675,
 682

Przywara Erich 600
 Pseudo-Hipokrates 686
 Ptolemeusz 515
 Purkinje Johannes Evangelista 183

R

Radbruch Anselm 335
 Radbruch Gustav (Lambert) 27, 32,
 33, 212, 313, 320, **330–343**, 456,
 504, 672, 675, 676, 680, 693
 Radbruch Heinrich 332
 Radbruch Renate Maria 335
 Rademaker Franz 546, 611, 676
 Rafałowski Artur 429
 Raich Maria 305
 Rak Krzysztof 368, 658
 Ralfs Günter 154, 177, 676
 Rammstedt Otthein 319, 683, 685
 Ranke Leopold von 200, 260
 Rathenau Walter 379
 Ratzel Friedrich 321
 Rauch Christian Daniel 182
 Raumer Rudolf (Heinrich Georg) von
 292, 293, 676
 Recki Birgit 224, 445, 635
 Rehmke Johannes 394, 405, 406, 415,
 433, 676
 Reichel Samuel Christlieb 345, 351
 Reichlin-Meldegge Karl Maria Alexan-
 der von 180, 432, 626, 676
 Reicke Rudolf 29, 256
 Reimarus Hermann Samuel 275, 375
 Reinhardt Karl 600
 Reinhold (Christian) Ernst (Gottlieb
 Jens) 64, 165, 178–180, 196, 630,
 676
 Reinhold Karl Leonhard 40, 41,
 43–45, 49, 51, 52, 71, 76, 105,
 158, 165, 178, 196, 203, 207, 264,
 276, 292, 307, 346, 347, 348, 354,
 359, 368, 385, 387, 390, 443, 646,
 676, 681
 Reiningger Robert 36, 218, 241, 261,
 404, 417, 433, 457, 586, 693
 Remarque Erich Maria 600

- Renthe-Fink Leonhard von 174, 340, 676
 Reuschle Carl 26, 676, 688
 Reyer Sophia 407
 Ricardo David 237
 Richart-Willmes Peter 438, 649
 Rickert Alfred 480
 Rickert Arnold 480
 Rickert Franz (1872–1939) 479
 Rickert Franz (1904–1991) 480
 Rickert Heinrich (1891–1917) 480
 Rickert Heinrich Edwin (1833–1902) 479
 Rickert Heinrich (John) 27, 30, 32, 35–37, 154, 212, 272, 285, 301, 313, 315, 322, 324, 330, 331, 334–336, 390, 401–403, 430, 454–462, 464, 465, 468, 473, 476–478, **479–502**, 503–506, 508–513, 515, 517, 522–524, 526, 527, 529–532, 534–537, 539–542, 551, 586, 594, 608, 610, 613, 616, 633, 642, 655, 656, 659, 662, 665, 669, 670, 673, 676–678, 692
 Riehl Alois 10, 25, 27, 29, 30, 32–34, 37, 78, 147, 180, 182, 183, 212, 218, 219, 221, 226, 228, 253, 256, 279, 292, 295, 301, 312, 384, 385, 392, 399–401, 403, **405–427**, 428, 431, 433, 437–439, 441, 443, 446, 454, 465, 481, 503, 509, 533, 560, 597, 607, 620, 678, 679, 682
 Riehl Josef 407
 Riehl Maria z d. Kehlauer 407
 Riemann Bernhard 107, 641
 Riezler Kurt 600
 Rink Friedrich Theodor 376
 Ritschl Albrecht 30, 102, 684
 Ritschl Friedrich Wilhelm 230
 Ritter Heinrich 46, 679
 Ritter Joachim 599, 600
 Ritter Karl 103
 Ritzel Wolfgang 311, 312, 413, 414, 522, 524, 679
 Röd Wolfgang 23, 203, 350, 354, 391, 400, 406, 416, 417, 427, 428, 437, 505, 520, 610, 612, 618, 647, 655, 679
 Rödiger Ludwig 358
 Rosenberg Alfred 22
 Rosenfeld Frida zob. Hartmann Frida
 Rosenkranz (Johann) Karl (Friedrich) 24, 60, 156, 169, 171, 181, 182, 185, 186, 204, 292, 368, 631, 658, 662, 679
 Rosenzweig Franz 459, 545
 Rothacker Erich 461
 Rotten Elisabeth 546, 679
 Rousseau Jean-Jacques 362, 667
 Rubinstein Sergey L. 545
 Rüstow Alexander 344
 Ruge Arnold (1802–1880) 168, 174, 455
 Ruge Arnold (1881–1945) 455, 475, 679, 691
 Runge Carl 380
 Rupp Julius 164, 168, 679
 Ruprecht I Wittelsbach 453, 455, 674
 Russell Bertrand 603, 636
- ## S
- Sachs-Hombach Klaus 52, 54, 679
 Safranski Rüdiger 50, 679
 Sand Karl Ludwig 55, 358
 Sänger Ernst (Adolf) 299, 679
 Sarkowicz Ryszard 338, 339, 684, 685
 Sawicki Franciszek (Franz) 457, 679, 680
 Sawicki Robert 457
 Saxl Fritz 599
 Schäfer Dietrich 315, 321
 Schaller Julius 89, 90, 114, 119, 121, 123, 156, 185, 186, 667, 680
 Scharlock Anna 480
 Scheler Max 61, 71, 77, 93, 386, 387, 400, 401, 406, 413, 508, 509, 609, 610, 680
 Schelling Friedrich Wilhelm Joseph 10, 20, 31, 40, 41, 48, 49, 51, 52, 54, 56, 62, 75, 76, 84–87, 90–93,

- 95, 111, 136, 165, 169, 173, 176,
192, 195, 202, 346–351, 354–356,
387, 455, 541, 576, 611, 644, 646,
647, 652, 659, 666, 680
- Schellwien Robert 121, 680
- Schenkel Daniel 125, 126, 644, 680
- Schiller Friedrich 10, 130, 165, 247,
286, 346, 464, 599, 636, 687, 692
- Schilling Gustav 369
- Schilpp Paul Arthur 323, 596, 600,
618, 647, 675, 686
- Schischkoff Georgi 27
- Schleiden Matthias Jakob 58, 111,
208, 243, 344, 378, 643, 668, 680
- Schleiermacher Friedrich Ernst Daniel
10, 46, 52, 62, 65, 76, 80, 103,
230, 326, 340, 345, 354, 363, 381,
536, 625, 640, 659
- Schleiermacher Johann Gottlieb 345
- Schlömilch Oskar Xavier 344, 378
- Schlotter Sven 517, 524, 680
- Schlüter Phillipp Horst 333, 680
- Schmid Carl Christian Erhard 390
- Schmid Friedrich Alfred zob. Schmid-
Noerr Friedrich Alfred
- Schmid Heinrich Johann Theodor
344, 680
- Schmid-Noerr Friedrich Alfred 462
- Schmidt Heinrich 27
- Schmidt Michaelus 230
- Schmidt Oskar 344, 378
- Schmidt Raymund 130, 249, 251, 271,
304, 392, 530, 591, 629, 639, 670,
688, 689
- Schmied-Kowarzik Wolfdietrich 217,
440, 441, 450, 642, 655, 680
- Schmoller Gustav 316
- Schnädelbach Herbert 10, 11, 15, 25,
39, 42, 45, 54, 61, 93–95, 100,
106, 110, 164, 169, 172, 175, 177,
182, 340, 356, 475, 541, 544, 612,
680, 681
- Schneider Arthur 458, 481
- Schneider Hermann 101
- Schober Carl 200
- Scholz Heinrich 73, 437, 668, 675
- Schön Pauline Karoline 517
- Schöndörffer Otto 147, 259, 281, 520,
545, 598, 599, 630, 636
- Schöneberg (Hermann Rudolf) Gustav
100, 681
- Schopenhauer Artur 20, 39, 41, 42,
44, 46, 47–51, 52–54, 60, 62, 68,
76, 98, 114, 121, 131, 136, 165,
166, 176, 202, 204, 207, 209, 218,
245, 249, 272, 273, 274–276, 278,
288, 292, 322, 333, 350, 363, 368,
372, 406, 520, 634, 647, 664, 667,
679, 681, 683, 689
- Schubert Friedrich Wilhelm 156, 186,
368, 658
- Schultze-Gävernitz Gerhard von 503
- Schulze Gottlob Ernest 41, 43, 52, 71,
207, 348, 354, 681
- Schuppe (Ernst Julius) Wilhelm 282,
406, 681
- Schurman Jacob Gould 295, 302
- Schütz Christoph 346
- Schwaetzer Harald 176, 204, 206,
259, 260, 268–270, 284, 286, 287,
656, 681, 686
- Schwarz Hermann 283, 394, 446,
460, 520, 543, 544, 616, 632, 639,
655, 677, 681, 690
- Schweitzer Christian Wilhelm 56
- Schwendener Simon 530
- Seeliger Rudolf Theodor 273
- Selge Kurt-Victor 326, 659
- Selz Otto 429, 430
- Seneka Lucius Annaeus 230
- Sengler Jakob 196–198, 681
- Sesemann Wilhelm (Vasili) 547
- Seth James 295
- Seydel Rudolf 196, 288, 682
- Sidorek Janusz 396, 397, 583, 621,
656
- Sieg Ulrich 129, 163, 193, 198, 230,
231, 295, 312, 543–545, 549, 611,
616, 619, 620, 682
- Siegel Carl 406, 409, 410, 415, 424,
426, 682
- Siemek Marek Jan 43, 682

- Sigwart Christoph 250, 255, 285, 299,
 301, 439, 482, 484, 486, 665, 674,
 677, 688
 Siitonen Arto 71, 682
 Simmel Edward 314
 Simmel Georg 21, 27, 30, 32, 33, 212,
 307, 311, **314–330**, 335, 339, 340,
 343, 379, 389, 392, 401, 405, 457,
 460, 535, 536, 539, 596, 620, 633,
 659, 665, 682, 683, 685
 Simmel Hans 315
 Simon David Worthington 102, 684
 Simon Gerd 257, 662
 Simon Theodor 95, 683
 Skarga Barbara 248, 323, 633, 654
 Sluga Hans D. 70, 684
 Smielowski Luise 273
 Smith Adam 237
 Snell Karl 114, 121, 641, 684
 Sohm Rudolf 332, 684
 Söhnngen Clemens Gottlieb 431
 Sokrates 31, 531
 Sombart Werner 315, 600
 Somló Félix 335
 Sommerhäuser Hanspeter 154, 512,
 684
 Sosnowska Paulina 269, 657
 Sowinski Grzegorz 31, 495, 656, 672
 Spencer Herbert 244, 247, 647
 Spicker Gideon 259, 268–270, 280,
 684
 Spinoza Baruch 104, 125, 126, 272,
 531, 642, 645, 689
 Spranger Eduard 27, 538, 684
 Stachowiak Krzysztof 310, 376, 555,
 657
 Stadler August 281, 545, 549, 684
 Stahl Friedrich Julius 90
 Stählin Leonhard 102, 684
 Stalin Józef 408
 Stammler Gerhard 139
 Stammler Rudolf 27, 339, 341, 400,
 545, 574, 590, 684
 Staniewska Anna 596, 601, 635, 636
 Stattler Benedikt SJ 73, 684
 Staudinger Franz 234, 307, 400, 545,
 574, 618, 684
 Stefan Batory 457
 Steffensen Karl 85
 Stegmüller Wolfgang 34, 612, 684
 Stein Ludwig 325, 684
 Steinthal Heymann 129, 146, 289,
 290, 548, 561
 Stelmach Jerzy 338–340, 684, 685
 Stenzel Julius 439
 Stephanitz Alice zob. Hartmann Alice
 Stepun Fedor 504, 540
 Stériad Alice 546, 685
 Steriade Voinescu Alice zob. Stériad
 Alice
 Stirner Max 326, 526
 Stoddart Anette 479
 Stögbauer Adam 100, 102, 665
 Stolzenberg Jürgen 33, 525, 556,
 590–593, 595, 685
 Stołowicz Leonid 609, 685
 Straskosky Hermann [Theodor] 352,
 685
 Strauss David Friedrich 85, 120, 230,
 642, 688
 Strauss Leo 599, 600
 Stresemann Gustav 334
 Ströker Elisabeth 67, 656
 Strube Claudius 512, 652
 Strümpell [Adolf Heinrich] Ludwig von
 62, 63, 432, 685
 Stumpf Carl 28, 305, 386, 597, 620,
 685
 Suchodolski Bogdan 596, 635
 Suchorzewska Janina zob. Kiersnow-
 ska-Suchorzewska Janina
 Suckau [Adolf] Otto 50, 685
 Swabey Marie Collins 598, 636
 Swabey William Curtis 598, 636
 Swieżawski Stefan 324, 685
 Szacki Jerzy 319–323, 683, 685
 Szewczyk Jan 53, 630
 Szilasi Wilhelm 504
 Szotek Barbara 130, 190, 191, 685
 Szulakiewicz Marek 132, 133, 401,
 460, 685

Szyszkowska Maria 12, 13, 31–34,
109, 176, 177, 218, 330, 335, 338,
339, 402, 405, 521, 573, 637, 685

Ś

Święcicka Krystyna 68, 82, 124, 129,
131, 685, 686

Świętochowski Aleksander 208, 661

T

Tarnogórski Czesław 31, 573, 637

Tatarkiewicz Władysław 9, 10, 33,
328, 392, 394, 405, 408, 543,
545–547, 587, 601, 611, 617–619,
648, 686

Taubert Agnes 274, 275, 686

Teichmüller Gustav 70, 71, 77, 78, 83,
295, 465, 578, 686

Tempczyk Michał 599, 636

Tennemann Wilhelm Gottlieb 179,
196, 346, 686

Terracher Louis Adolphe 600

Tetens Johannes Nikolaus 411

Thiel Christan 23, 73, 305, 668, 675,
686

Thiele Günther 294, 295, 618, 686

Tibbon Samuel ibn 77, 691

Tillich Paul 10, 483, 540

Tischner Rudolf 305, 306

Titchener Edward Bradford 429, 431,
660

Toeche-Mittler Theodor 29

Tokarczyk Roman 313, 686

Tokarzewska Monika 314, 682

Tomasz z Akwinu 516, 652

Tomasz z Erfurtu 458, 686

Tönnies Ferdinand 291, 315, 320, 321,
686

Töpelmann Alfred 519

Traba Robert 56, 665

Treitschke Heinrich von 164

Trendelenburg Friedrich Adolf 20, 35,
44, 55, 58, 63, 65, 75, **76–84**, 107,
109, **124–153**, 154, 161, 180, 190,
192, 193, 195, 199, 232, 233, 239,
251, 265, 278, 279, 289, 290, 334,

360, 362, 369, 371, 376, 406, 407,
411, 460, 548, 549, 552–554, 556,
563, 568, 626, 630, 633, 634, 638,
644, 648, 661, 674, 675, 686, 687,
691

Trochimska-Kubacka Beata 32, 687

Troeltsch Ernst 315, 324, 340, 687

Troxler Ignaz Paul Vital 71, 687

Truman Harry 408

Twardowski Kazimierz 251, 429, 688

Twستن Carl 130, 687

U

Überweg Friedrich 23, 28–32, 35, 41,
51, 58, 62, 65, 75, 78, 79, 84, 112,
136, 158, 167, 173, 201, 202, 212,
213, 219, 221, 226, 227, 230, 232,
248, 254, 258, 260, 275, 276, 292,
296, 300, 305–307, 313, 314, 334,
350, 364, 371, 393, 402, 484, 537,
627, 687, 688

Ulrici Hermann 61, 84, 85, 88, 89, 94,
118, 368, 688

Uphues Goswin Karl 441, 442, 688

Usener Hermann 578

V

Vahlen Johannes 230

Vaihinger Hans 26, 27, 30, 31, 33, 34,
78, 113, 130, 133, 134, 136, 139,
140, 150, 153, 196, 197, 212, 222,
236, 242, 244, **248–257**, 262, 279,
295, 298, 299, 301–303, 392, 405,
431, 464, 562, 656, 688, 689, 692

Velten Olga von 223

Vetter Helmuth 516, 652

Vierkandt Alfred 321

Virchow Rudolf Ludwig Karl 184

Vischer Friedrich Theodor 532

Vogel Dagmar 224, 635

Vogt Karl 47, 88, 112, 113, 115–120,
689

Volkelt Johannes 27, 29, 30, 32, 33,
140, 146, 150, 152, 212, 253,
258–260, 268, **271–289**, 300, 304,

307, 410, 429, 431, 450, 530, 649,
671, 681, 686, 689, 690
Volkelt Meta Elsbeth 273
Volkman Wilhelm Fridolin 369, 690
Volpe Giovannio Antonio 77, 691
Voltaire 362, 667
Vorländer Franz 543, 544
Vorländer Karl 27, 45, 46, 65–68, 111,
241, 307, 400, 545, 574, 575, 588,
617–618, 690
Voss Christian Friedrich 250
Voss Leopold 182, 256

W

Waentig Heinrich 321
Wagner Hans 36, 214, 218, 241, 261,
402, 404, 417, 437, 457, 473, 586,
608, 621, 622, 690, 693
Wagner Rudolf 112, 115–120, 689–
690, 694
Wagner (Wilhelm) Richard 495, 672
Waldschmitt Ludwig 73, 690
Walter Emilia 107
Warburg Abraham Moritz 599, 606
Warburg Aby zob. Warburg Abraham
Moritz
Warburton William 410
Wasianski Ehregott Andreas Christoph
186, 656
Waszczenko Piotr 355, 379, 381, 671
Watt Henry Jackson 429
Weber Ernst Heinrich 546
Weber Marianne 326, 407
Weber Max 27, 315, 321, 323, 324,
326, 330, 333–335, 339, 340, 407,
454, 456, 503, 504, 542
Weidel Karl 96, 690
Weidenbach (Paul) Oswald 261
Weierstraß Karl Theodor Wilhelm 393
Weill Erich 599
Weisse Christian Hermann 20, 61, 75,
76, **84–93**, 94, 99, 114, 163, 168,
179, 185, 198, 288, 690, 691
Weißborn Georg 543, 544, 549,
550
Weißenfels Richard 503

Weissmann August 503
Welcker Friedrich Gottlieb 230
Wentscher Else 107, 691
Wernicke Alexander 303, 304, 691
Wertheimer Max 429
Wesseling Klaus-Gunther 77, 691
Wette Wilhelm Martin Leberecht de
58, 358
Węgrzecki Adam 49, 225, 652, 656
Wichert Ernst 256
Wieczorek Krzysztof 77, 272, 282,
283, 420, 421, 691
Wieland Gerhard zob. Lask Berta
Wiese Leopold von 321, 600
Wilamowitz-Moellendorf Ulrich von
379
Wildhagen Kurt 547
Wilhelm I 232, 261, 316, 453, 625,
627, 647
Willmann Otto 78
Willy Rudolf 394, 691
Wind Edgar 599
Windelband Wilhelm 25, 27, 30, 32,
33, 37, 51, 61, 79, 82, 83, 93,
96–98, 140, 144, 175, 184, 185,
188, 192, 203–205, 210, 212, 243,
246, 248, 253, 256, 261, 271, 280,
288, 291, 294, 295, 301, 303, 307,
313, 315, 324, 331, 333, 334, 336,
340, 342, 357, 360, 384–388, 400,
403, 406, 407, 409, 453–456, 458,
460, 461, **462–478**, 479–481,
483–485, 489, 492, 494, 497,
501–505, 509, 511–513, 516, 522,
524, 526, 529–532, 537, 539, 542,
551, 606, 616, 631, 640, 642, 647,
653, 655, 662, 669, 670, 677,
691–693
Windscheid Bernhard Joseph Hubert
341, 684
Winter Carl 184
Wirth Johann Ulrich 89, 363, 364,
693
Wirth Joseph 334
Witkop Philipp 400, 406, 680
Wittkau Anette 340, 341, 693

Wittke Friederike Natalie 428
 Witwicki Władysław 564, 674
 Woglom William H. 597, 637
 Wolandt Gerd 402, 437
 Woleński Jan 14–16, 58, 336–338, 389, 650, 693
 Wolfes Matthias 305, 306, 693
 Wolff Christian 61, 64, 84, 207, 276, 295, 297, 299, 308, 373–375, 411, 516, 645, 674
 Wolff Kurt H. 319
 Wölfflin Heinrich 315
 Wöllner Johann Christian 187
 Woltmann Karl Ludwig von 346
 Wróblewski Andrzej Kajetan 226, 693
 Wundt Max 26, 27, 32, 212, 258, 260, 300, **311–312**, 413, 437, 522, 544, 679, 693
 Wundt Wilhelm (Max) 80, 101, 251, 260, 285, 288, 296, 311, 313, 332, 416, 428, 429, 432, 433, 455, 518, 519, 530, 537, 641, 693
 Wust Peter 28, 400, 430, 693
 Wwedenski Alexandr Iwanowitsch 609
 Wygodzinski Vally 530

X

Xénopol Alexandru Dimitrie 324

Y

Yorck von Wartenburg Paul 174, 340, 676

Z

Zajadło Jerzy 313, 320, 331–336, 672, 675, 693
 Zaratustra 272, 671
 Zeidler Kurt Walter 36, 218, 219, 240, 244, 261, 403, 404, 417, 437–439, 442, 450, 451, 457, 478, 517, 521, 535, 540, 586, 608, 693, 694
 Zeising Adolf 286, 694
 Zeller (Gottlob) Eduard 23, 35, 80, 104, 107, 118, 119, 175, 177–180, 188, 191, **193–199**, 202, 211–213, 218, 224, 232, 249, 258, 265, 266, 292, 301, 315, 334, 357, 360, 361, 365, 403, 404, 460, 461, 466, 544, 588, 627, 648, 668, 689, 694
 Zelnikowa Halina 35, 119, 631
 Ziegenfuß Werner 588
 Ziegler Leopold 463
 Ziegler Theobald 315, 503
 Zimmerman Robert von 64, 73, 271, 286, 410
 Znamierowski Czesław 334, 675, 676
 Zocher Rudolf 36, 402, 457, 487, 509, 621
 Zöllner Johann Karl Friedrich 399

Ż

Żelazny Mirosław 16, 129, 187, 304, 309, 574, 623, 657, 658, 694
 Żyłko Bogusław 609, 685

Andrzej J. Noras

The history of neo-Kantianism

S u m m a r y

Neo-Kantianism, being one of the most important philosophical trends in the second half of the 19th century and the first twenty years of the 20th century, is an almost unknown phenomena. The World War II and, as a result of it, a domination of an analytic philosophy in the European continent led to the situation in which as late as in the 1980s systematic studies on neo-Kantianism gradually started to be conducted. As a result of this research, a fuller picture of this extremely important philosophical trend is created. Out of the necessity to show the richness of thought and its complexity within neo-Kantianism, the book consisting of two parts was written. The first part describes the origins of neo-Kantianism, while the second its development.

The first part presents the most important elements that influenced the historical development of neo-Kantianism. Thus, the analysis starts from terminological designation, necessary to present the characteristics of neo-Kantianism. Only establishing a definition of neo-Kantianism and its time frames allows for historical analyses. Initial considerations, excluding terminological establishments, start from an assumption that a philosophy of neo-Kantianism does not come from nothing, but is grounded in philosophers' considerations referring to the conception of Immanuel Kant; and not only after Hegel's death, but earlier, somewhat parallel to him. It seems that the most important philosophers have to be mentioned who, during Hegel's life, in a way against fashion, refer to Kant. The strongest opponents to Hegel are Arthur Schopenhauer, Jacob Friedrich Fries, Johann Friedrich Herbart, Friedrich Eduard Beneke and Bernard Bolzano. It needs to be stated that it was not Schopenhauer, as it is commonly believed, but Fries who played an important role in polemics with Hegel. However, the first to remind Kant's thought was Beneke.

Further on, the subject of the study is the analysis of the role of philosophy in mid 19th century, a special emphasis being put on a few thinkers. The first of them is Friedrich Adolf Trendelenburg, the second Rudolph Hermann Lotze and the third Johann Eduard Erdmann. As an important element of critique of Hegel speculative teism as well as Christian Hermann Weiss' and Immanuel Hermann Fichte's philosophies are mentioned. The next step is to show the disputes in understanding philosophy that took place in the mid 19th century as an important

source of neo-Kantianism. Particularly important are the disputes on materialism and debate between Trendelenburg and Kuno Fischer. Finally, the reference is made to another two thinkers who, apart from the participants of the debate, mention Kant directly. They are Jürgen Bona Meyer and Ernst Freiherr von Feuchtersleben. Here the name of Beneke appears once more, because of his publication from 1832 entitled *Kant und die philosophische Aufgabe unserer Zeit*, on the basis of which he can be called a precursor of neo-Kantianism. Besides, it seems that also Rudolf Haym, an author of *Hegel und seine Zeit* published 50 years after Hegel's *Phenomenology of Spirit*, played an important role in neo-Kantianism development.

The first part of the book concludes with the attempts to establish the date of neo-Kantianism beginnings. It turns out that also this very issue cannot be unanimously resolved as the commentators give five different dates and connect them with various events. The best-known event the beginning of neo-Kantianism is identified with is 1865, a year in which Otto Liebmann published his famous and renowned book entitled *Kant und die Epigonen*. But three years earlier, Eduard Zeller presented in Heidelberg, and, consequently, published his famous lecture *Über Bedeutung und Aufgabe der Erkenntnistheorie*. Additionally, the neo-Kantism researchers point to three more dates, that is, 1855, (a speech by Hermann von Helmholtz in Königsberg), 1860 (Kuno Fischer's publication of books devoted to Kant, and 1866, Friedrich Albert Lange's publication of a famous *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart*).

The second part of the book is structured analogously to the first and complete division of neo-Kantianism. The very division was made for the first time in 1916 in the eleventh edition, and, subsequently, a slightly modified version was presented in 1923 in the twelfth edition of a famous *Grundriss der Geschichte der Philosophie* by Friedrich Überweg (1826–1871). In 1916, and next in 1923 the fourth part of Überweg's coursebook was published, the editor of which was Traugott Konstantin Österreich (1880–1949). From today's perspective, it is a classic division, distinguishing seven trends within the scope of neo-Kantianism. They are:

- physiological trend (Hermann von Helmholtz, Friedrich Albert Lange),
- metaphysical trend (Otto Liebmann, Johannes Volkelt),
- relativism criticism (Georg Simmel),
- psychological trend (Fries' new school, Leonard Nelson),
- realistic trend (Alois Riehl),
- Baden school (Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Hugo Münsterberg),
- Marburg school (Hermann Cohen, Paul Natorp, Ernst Cassirer).

The very division, deriving from the 1923 one, though in its original version, in which Österreich presented basically six trends, stems from the 1916 one, was modified and supplemented with philosophers who appeared vital from the perspective of a later history of philosophy. The physiological trend was supplemented with the person of Hans Vaihinger while the metaphysical one with Friedrich Paulsen, Erich Adickes, Traugott Konstantin Österreich, and Max Wundt. Within the realistic trend, apart from Riehl, Oswald Külpe and Richard Höningwald were included. The Marburg school required a discussion of others, apart from Cassirer and Cohen's learners, especially such thinkers as Nicolai Hartmann,

Albert Görland, Arthur Buchenau, Heinz Heimsoeth and Arthur Liebert. The presentation of a full picture of the Baden school was connected with an introduction of such philosophers as Emil Lask, Richard Kroner and Jonas Cohn. When it comes to relativism criticism, except for Georg Simmel, also Gustav Radbruch was taken into account, whereas a psychological trend referring to Fries was supplemented with two persons, namely Jürgen Bona Meyer and Hans Cornelius.

A modified division of neo-Kantian trends was the basis of presentation and analysis of the most important philosophers belonging to the current of neo-Kantian philosophy.

Andrzej J. Noras

Die Geschichte des Neukantianismus

Z u s a m m e n f a s s u n g

Neukantianismus, eine der bedeutendsten philosophischen Richtungen in der zweiten Hälfte des 19. und der ersten beiden Jahrzehnten des 20. Jahrhunderts, ist eine wenig bekannte Erscheinung. Der Zweite Weltkrieg und später die immer stärkere Dominanz der analytischen Philosophie in Europa haben dazu geführt, dass man – von Ausnahmen abgesehen – erst seit den 80er Jahren mit systematischen Forschungen zum Neukantianismus begann. Das vorliegende Buch will den Reichtum und die Komplexität der neukantianischen Ideenwelt aufzeigen. Es besteht aus zwei Teilen; der erste zur Genese des Neukantianismus, der zweite zu dessen Entwicklung.

Im ersten Teil werden die wichtigsten Elemente in der Entstehung der neukantianischen Philosophie dargestellt. Der Verfasser führt den Leser in die zur Charakteristik des Neukantianismus unentbehrliche Terminologie ein, um dann eine Definition des Neukantianismus zu geben und seinen zeitlichen Rahmen abzustecken. Die neukantianische Philosophie gründet im Werk mehreren Autoren, die ihre Ansichten noch zu Hegels Lebzeiten, und der Mode zuwider, im strengen Bezug auf Kant entwickelten. Zu den wichtigsten Gegnern Hegels gehörten: Artur Schopenhauer, Jacob Friedrich Fries, Johann Friedrich Herbart, Friedrich Eduard Beneke und Bernard Bolzano. Dabei ist festzuhalten, dass nicht Schopenhauer, sondern Fries die bedeutendste Rolle in der Auseinandersetzung mit Hegel spielte. Der Philosoph dagegen, der als erster Kants Ansichten erneut ausdrücklich aufgerufen hat, war Beneke.

Der zweite Teil widmet sich der Philosophie in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts mit besonderer Rücksichtigung Friedrich Adolf Trendelenburgs, Rudolph Hermann Lotzes und Johann Eduard Erdmanns. Wichtige Elemente der Hegelkritik sind auch der spekulative Theismus von Christian Hermann Weisse und die Philosophie von Immanuel Hermann Fichte. Im nächsten Schritt geht es um philosophischen Konflikte in der Mitte des 19. Jahrhunderts. Von besonderer Wichtigkeit

sind der Materialismusstreit und die Debatte zwischen Trendelenburg und Kuno Fischer. Hier finden, neben den Diskussionsteilnehmern selbst Jürgen Bona Meyer und Ernst Freiherr von Feuchtersleben besondere Erwähnung, die sich in je eigener Weise direkt auf Kant beziehen. Zugleich kommt nochmals Beneke mit seiner 1832 veröffentlichten Abhandlung *Kant und die philosophische Aufgabe unserer Zeit* zur Sprache. Eine wichtige Rolle bei der Entwicklung des Neukantianismus spielte auch Rudolf Haym, Autor der fünfzig Jahre nach der *Phänomenologie des Geistes* veröffentlichten Abhandlung — *Hegel und seine Zeit*.

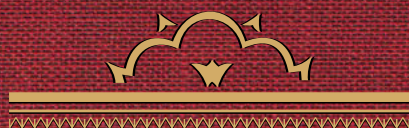
Am Ende des ersten Teiles versucht der Verfasser das Entstehungsdatum des Neukantianismus festzulegen. Wie es scheint, kann dieses Problem nicht eindeutig gelöst werden, denn es finden sich in der Literatur fünf verschiedene Daten in Verbindung mit je verschiedenen Ereignissen. Das bekannteste ist die Veröffentlichung 1865 von Otto Liebmanns berühmtem Buch *Kant und die Epigonen*. Doch schon drei Jahre früher hatte Eduard Zeller in Heidelberg seine Vorlesung *Über Bedeutung und Aufgabe der Erkenntnistheorie* gehalten, die dann ebenfalls gedruckt wurde. Die drei andere Daten sind im Spiel: 1855 das Auftreten von Hermann von Helmholtz in Königsberg; 1860 Kuno Fischers Kantmonographien und 1866 die Publikation von Friedrich Albert Lange *Geschichte des Materialismus*.

Der zweite Teil orientiert sich an der ersten vollständigen Untergliederung des Neukantianismus in der elften und dann (ein wenig modifiziert) in der zwölften Auflage des vierten Teils von Friedrich Überwegs *Grundriss der Geschichte der Philosophie* (1916 und 1923), bearbeitet von Traugott Konstantin Österreich. Die aus heutiger Sicht klassische Einteilung nennt in der Fassung von 1923 folgende sieben Richtungen:

- physiologische Richtung (Hermann von Helmholtz, Friedrich Albert Lange),
- metaphysische Richtung (Otto Liebmann, Johannes Volkelt),
- relativistischer Kritizismus (Georg Simmel),
- psychologische Richtung (neue Schule von Fries, Leonard Nelson),
- realistische Richtung (Alois Riehl),
- Badische Schule (Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Hugo Münsterberg),
- Marburger Schule (Hermann Cohen, Paul Natorp, Ernst Cassirer).

Diese Einteilung wurde im vorliegenden Buch modifiziert und vervollständigt mit den Namen der Philosophen, die erst in der späteren Geschichte der Philosophie wichtig wurden. Die physiologische Richtung wurde durch Hans Vaihinger und die metaphysische Richtung durch Friedrich Paulsen, Erich Adickes, Traugott Konstantin Österreich, Max Wundt ergänzt. In der realistischen Richtung fanden außer Alois Riehl auch Oswald Külpe und Richard Höningwald Berücksichtigung. Bei der Marburger Schule waren außer Cassirer noch andere Cohens Schüler in Betracht zu ziehen: Nicolai Hartmann, Albert Görland, Arthur Buchenau, Heinz Heimsoeth, sowie außerdem Arthur Liebert. In der Badischen Schule wurden Emil Lask, Richard Kroner und Jonas Cohn ergänzt. Im Blick auf den relativistischen Kritizismus wurde außer Georg Simmel auch Gustav Radbruch berücksichtigt und in der psychologischen Richtung durften Jürgen Bona Meyer und Hans Cornelius nicht vergessen werden.

Die modifizierte Untergliederung von neukantianischen Richtungen wurde die Grundlage für die Präsentation von den bedeutendsten, die neukantianische Strömung vertretenden Philosophen.

issn 0208-6336 • isbn 978-83-8012-502-5 • cena 78 zł (+ vat)

[Kup książkę](#)

Andrzej J. Moras

Historia neokantyzmu

